

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav východoevropských studií

Bakalářská práce

Petra Steinbergerová

Obraz Borise Godunova a jeho vlády v historických vyprávěních o Smutě první poloviny 17. století

Image of Boris Godunov and His Reign in Historical Narrations on Time of
Troubles in 1st Half of 17th Century

*Mé poděkování patří především vedoucímu bakalářské práce PhDr. Marku Příhodovi, Ph.D.
za ochotu, trpělivost a cenné rady, které mi v průběhu psaní práce dal.*

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 27. 7. 2016

.....
Petra Steinbergerová

Abstrakt

Hlavním tématem bakalářské práce je zkoumání obrazu Borise Godunova a jeho vlády na materiálu vybraných ruských historických vyprávění o Smutě první poloviny 17. století. Práce se věnuje pramenné základně a přibližuje vybrané písemné památky i jejich autory. Dále je za využití relevantní sekundární literatury stručně charakterizováno samotné období přelomu 16. a 17. století. Tato epocha, známá pod názvem Smuta nebo Období zmatků, se stala fenoménem, který se výrazným způsobem zapsal do ruských dějin a stal se tématem nejen pro jeho současníky, ale i pro další generace badatelů. Na základě daných literárních památek je následně přiblížena charakteristika Borise Godunova a jsou vytyčeny jednotlivé mezníky jeho působení u dvora i samotného panování, se kterými se můžeme v historických vyprávěních setkat.

Klíčová slova

Boris Godunov, Smuta, Samozvanci, Ivan IV. Vasiljevič, Fjodor I. Ivanovič, Rusko, Ivan Timofejev, Avraamij Palicyn

Abstract

The main topic of the thesis is an investigation of the image of Boris Godunov and his reign in sources of selected Russian historical narrations on the Time of Troubles of the first half of the 17th century. The thesis pays attention to the historical sources and describes selected literary texts and their authors. It also uses relevant secondary literature to briefly describe the period of the turn of the 16th and the 17th centuries. This period, also known as the Time of Troubles, became a phenomenon, which remarkably went down in history and became a topic not only for contemporaries, but also for the next generation of scientists. Based on given literary texts the work afterwards describes the characteristics of Boris Godunov and defines particular turning points of his activity at the court and of his own reign, which we can encounter in historical narrations.

Key words

Boris Godunov, Time of Troubles, Pretenders, Ivan IV Vasilyevich, Fyodor I Ivanovich, Russia, Ivan Timofeyev, Avraamy Palitsyn

OBSAH

1. Úvod.....	7
2. Pramenná základna.....	9
3. Fenomén Smuty	15
4. Obraz Borise Godunova v historických vyprávěních o Smutě	20
4.1. Úmrtí spojovaná s působením Borise Godunova	22
4.1.1. Smrt careviče Dmitrije a s ní spojené události.....	22
4.1.2. Smrt cara Ivana IV. a Fjodora I.	25
4.2. Vzestup Borise Godunova a přijetí carského titulu.....	27
4.2.1. Boris Godunov a jeho rod u dvora Ivana Hrozného	27
4.2.2. Vzestup Borise Godunova při vládě Fjodora I.	28
4.2.3. Volba nového cara a přijetí carského titulu	29
4.2.4. Přísaha lidu a carská korunovace	31
4.3. Období vlády Borise Godunova.....	33
4.3.1. Vojenská tažení	34
4.3.2. Velký hlad 1601-1603	35
4.3.3. Vystoupení Lžidmitrije I. a jeho tažení do Ruska	36
4.4. Smrt Borise Godunova a osud jeho rodiny.....	39
4.4.1. Závěr života Borise Godunova a jeho smrt	39
4.4.2. Osud rodiny Borise Godunova	41
5. Závěr.....	43
6. Seznam použité literatury.....	48

1. Úvod

Cílem bakalářské práce je zmapování obrazu Borise Fjodoroviče Godunova a jeho vlády v historických vyprávěních o Smutě první poloviny 17. století. Vnímání Borise Godunova bude zkoumáno na materiálu vybraných dobových pramenů, ke stručnému přiblížení dané historické epochy pak budou využita díla významných, především ruských badatelů.

Termín Smuta nebo také Období zmatků označuje epochu přelomu 16. a 17. století, kdy Moskevskou Rus zasáhla hluboká vnitřní krize, která vedla k otřesům ve všech sférách tehdejší ruské společnosti. Smuta byla z pochopitelných důvodů silně reflektována jejími současníky, kteří se snažili ve svých textech hledat její příčiny a podstatu, ale promítali do nich i zprávy o jednotlivých událostech a osobnostech, které do dění v této době zasahovaly. Pozornost se pak v rámci písemných památek upírá především na ty, kteří ať právem či neprávem usedli na trůn.

Největší zájem v rámci dané práce bude představovat zkoumání obrazu jedné z nejvýraznějších osobností Smuty, kterou byl Boris Godunov (1552-1605). Narodil se do zchudlého šlechtického rodu, avšak přelomové období vlády Ivana IV. a především pak jeho opřičniny napomohla Godunovovým ke vzestupu. Boris Godunov se tak díky působení svých blízkých dostal ke dvoru, kde postupně posiloval svou pozici. Jako zásadní mezník v jeho kariéře lze vnímat panování zbožného a k vládě nezpůsobilého Fjodora I., během níž se Godunov stal faktickým vládcem země. Po Fjodorově smrti byl zvolen novým ruským carem a jeho vláda trvala až do roku 1605, kdy zemřel. Godunov je vnímán jako schopný vládce, avšak do dějin se zapsal především možným podílem na úmrtí posledního přímého potomka dynastie Rurikovců Dmitrije, který zemřel za nevyjasněných okolností roku 1591 v Ugliči.

Bakalářská práce je rozdělena do tří kapitol. V první části bude představena pramenná základna, v jejímž rámci budou vytyčeny a charakterizovány konkrétní použité texty – *Nové vyprávění o přeslavném ruském carství*, *Pláč nad dobytím a úplnou zkázou Moskevského státu*, *Historie Avraamije Palicyna*, *Vremmenik Ivana Timofejeva*, *Vyprávění o době, carech a biskupech moskevských Ivana Chvorostinina*, *Jiné vyprávění a Letopisná kniha*. Druhá část se pokusí stručně přiblížit zkoumané období Smuty, jeho příčiny i specifika. Třetí, hlavní kapitola

se bude věnovat samotné charakteristice Borise Godunova v rámci daných historických vyprávění a dílčí epizody jeho vlády pak budou rozděleny do jednotlivých podkapitol a oddílů.

V závěru práce budou shrnuta zásadní témata, která jsou autory dobových textů s Godunovem spojována. Závěrečná část se pak pokusí odpovědět na otázku celkového vyznění obrazu Borise Godunova v historických vyprávěních o Smutě.

V práci bude využita odborná literatura sepsaná významnými historiky i literárními vědci, kteří se zabývají obdobím Smuty. Základním dílem bude monografie Sergeje F. Platonova věnující se písemným památkám Období zmatků, která je pro studování daného tématu jedna z klíčových.¹ Dalšími autory, jejichž dílčí práce budou použity, jsou pak například O. A. Děržavina (studie o *Vremmeniku* Ivana Timofejeva a *Historii* Avraamije Palicyna), nebo Je. P. Semjonova (studie o *Vyprávění* Ivana Chvorostinina). Pro nastínění historického kontextu pak budou využita především díla ruských historiků jako N. M. Karamzina, V. O. Ključevského, S. F. Platonova či R. G. Skrynnikova.

Budou využita kritická vydání pramenů – jedná se o vydání jednotlivých textů (*Vremmenik* Ivana Timofejeva, *Historie* Avraamije Palicyna), ale i o větší edice obsahující větší množství textů z období Smuty (*Památky literatury staré Rusi*, *Ruská historická knihovna*).² Citáty z historických vyprávění budou v práci přeloženy do českého jazyka, avšak ty budou pro doplnění doprovázeny i citací v původním, staroruském znění.

¹ ПЛАТОНОВ, С. Ф.: *Древнерусские повести и сказания о Смутном времени XVII века, как исторический источник*. Санкт-Петербург 1888.

² Samostatné svazky: *Сказание Авраамия Палицына*. Москва–Ленинград 1955; *Временник Ивана Тимофеева*. Москва–Ленинград 1951.

Soubory textů: *Памятники литературы Древней Руси. Конец XVI – начало XVII веков*. Москва 1987 (dále ПЛДР); *Русская историческая библиотека, Том XIII, Памятники древней русской письменности, относящиеся к Смутному времени*. Санктпетербург 1891 (dále РИБ).

2. Pramenná základna

Krise na Rusi na přelomu 16. a 17. století se stala tématem mnoha literárních děl tohoto období, jejichž autory byli jak obyvatelé Rusi, tak i cizinci pobývající na jejím území.³ Texty reagovaly na události v Moskevském státě a vypovídaly o jednotlivých osobnostech, které v nich sehrály významné role. Autoři se však také snažili nalézt kořeny a příčiny Období zmatků. Kromě reakce na sociální a politické otřesy v zemi se v mnohých spisech projevoval i vzestup vlasteneckého cítění, jenž byl spojen s bojem s interventy.

Důležitým motivem ve vyprávěních pojednávajících o období Smuty byla pravoslavná víra. Do textů se promítala víra ve výlučnost Moskevského státu coby ochránce pravé, nezkažené víry.⁴ Krizi autoři vnímali jako spravedlivý Boží trest za hříchy ruských obyvatel, a to včetně vládnoucích elit. Součástí písemných památek se mnohdy stávaly popisy různých vidění a zázraků svatých, kteří během Smuty sehráli významnou roli při obraně pravé víry.⁵

Literární díla první poloviny 17. století věnující se Období zmatků jsou žánrově různorodá. Většina textů byla vytvořena ve stylu tak zvaných vyprávění (rusky *повесть* nebo *сказание*), které obsahují literárně zpracované příběhy epochy Smuty. Mezi texty však můžeme nalézt také životy osobností Smuty (tzv. *жития*) s prvky hagiografické literatury, které se mísí s prvky literatury historické nebo publicistické, a morálně-didaktické texty, v nichž pak hrají fakta jen vedlejší roli.⁶ Mimo to se Období zmatků odráželo také v dílech s folklorními prvky – písních či bylinách.⁷

Vzhledem k šíři dochovaných textů literární základny daného období je třeba vyčlenit ty nejvýznamnější historické prameny, které budou v práci využity, a blíže se s nimi seznámit.

Nové vyprávění o přeslavném ruském carství (Новая повесть о преславном Российском царстве) vzniklo zřejmě v Moskvě na konci roku 1610 nebo na počátku roku

³ Ze zahraničních autorů, kteří zanechali písemnou odezvu na Smutu, můžeme zmínit například Konrada Bussova (*Moskevská kronika*), Jacquese Margereta nebo Jeroma Horseyho. Viz ПЛИГУЗОВ, А. И. (red.): *Смута в Московском государстве. Россия начала XVII столетия в записках современников*. Москва 1989.

⁴ Tato idea je založena na pojetí Moskvy jako Třetího Říma, kterou zformuloval mnich Filofej. Podle ní se Rus stala po Římu a Konstantinopoli jediným ochráncem pravé křesťanské víry.

⁵ Гудзий, Н. К.: *История древней русской литературы*. Москва 1953, s. 339-341.

⁶ ПЛАТОНОВ, С. Ф.: *Древнерусские повести и сказания о Смутном времени XVII века, как исторический источник*. Санкт-Петербург 1888, s. III.

⁷ Гудзий, Н. К.: *История древней русской литературы*. Москва 1953, s. 340.

1611 a dochovalo se v jediném opisu. Autor textu zůstal neznámý, podle S. F. Platonova se však jednalo o dostatečně vzdělaného obyvatele Moskvy, který v daném období sloužil bojarské vládě.⁸ Nešlo však pouze o očitého svědka. Na základě závěru textu lze usuzovat, že se pisatel událostí Smuty aktivně účastnil.

Dílo mělo v první řadě agitační funkci. Bylo sepsáno ve stylu vlastenecké výzvy k obyvatelům Moskvy a nabádalo k aktivnímu ozbrojenému boji proti zahraničním interventům a zrádné politice bojarské vlády – sedmibojarštiny. Proti nim pak pisatel stavěl patrioty, mezi něž radil například patriarchu Germogena. Vedle něj autor vyzdvihoval také hrdinství města Smolenska, chrabrého vojína⁹, který i přes obléhání interventům vzdoroval.¹⁰

Pláč nad dobytím a úplnou zkázou Moskevského státu (Плач о пленении и конечном разорении Московского государства) vznikl zřejmě v létě nebo na podzim roku 1612 – přesná datace je založena na absenci informací o osvobození Moskvy v říjnu téhož roku v textu.¹¹ Autor textu je neznámý, jednalo se zřejmě o člověka působícího v administrativě nebo duchovní sféře v některém z měst v severní oblasti země. Pisatel text sestavil na základě různých oficiálních dokumentů z let 1610-1612 zřejmě za účelem seznámení místních obyvatel s událostmi v Moskvě.¹² Četnost odkazů na Biblii a duchovní texty pak svědčí o autorově znalosti křesťanského písemnictví.

Pláč dosáhl uznání již v období Smuty. Byl opisován jako samostatné dílo, dostal se však i do jiných textů jako jejich součást. Téměř kompletně je obsažen v *Kazaňském vyprávění (Казанское сказание)*, které bylo napsáno prakticky ve stejné době jako *Pláč*, jeho myšlenku později převzalo básnické dílo *Pláč země ruské (Плач земли Российской)* a text také sloužil k bohoslužebným účelům (četl se během sváteční mše na počest ikony Kazaňské Bohorodičky).¹³

Významným pramenem, jenž z pohledu přímého účastníka popisuje události Smuty, je obsáhlá *Historie Avraamije Palicyna*.¹⁴ Jedná se o jeden z nejznámějších a nejpopulárnějších

⁸ ПЛАТОНОВ, С. Ф.: *Древнерусские повести и сказания о Смутном времени XVII века, как исторический источник*. Санкт-Петербург 1888, s. 86.

⁹ ПЛДР, s. 35.

¹⁰ *Словарь книжников и книжности Древней Руси (XVII в.)*. Часть 2. И-О, Санкт-Петербург 1992, s. 404-405.

¹¹ *Словарь книжников и книжности Древней Руси (XVII в.)*. Часть 3. П-С, Санкт-Петербург 1998, s. 40.

¹² ПЛАТОНОВ, С. Ф.: *Древнерусские повести и сказания о Смутном времени XVII века, как исторический источник*. Санкт-Петербург 1888, s. 115.

¹³ *Словарь книжников и книжности Древней Руси (XVII в.)*. Часть 3. П-С, Санкт-Петербург 1998, s. 40-42.

¹⁴ Avraamij Palicyn, vlastním jménem Averkij Ivanovič Palicyn (zřejmě 1550-1627). Zastával vysoké funkce v politice, vojenství a později i v církevní sféře. Roku 1588 upadl v nemilost, byl zbaven majetku a později

textů o Smutě. Jeho oblíbenost se projevila i v počtu dochovaných opisů – dnes je jich známo více než dvě stě. Poměrně složité členění textu (*Vyprávění* se dělí na tři části, ty pak dále na jednotlivé hlavy – nejčastěji se uvádí 77 hlav) ukazuje na to, že jednotlivé úseky mohly vzniknout v různé době. Existují i názory, že byly sepsány různými autory a Avraamij Palicyn byl pouhým redaktorem.¹⁵

První část *Historie* (1. – 6. hlava), dochovaná ve dvou redakcích, líčí události od smrti cara Ivana IV. Hrozného po dobu vlády Vasilije Šujského a hledá samotné příčiny Smuty. Za jádro celého textu se považuje druhá, nejobsáhlejší část (7. – 56. hlava), která vystupuje jako v podstatě samostatný text s vlastním úvodem i závěrem. Jedná se o tzv. *Vyprávění o obléhání Trojicko-Sergijevského kláštera polsko-litevsko-kozáckými vojsky v letech 1608-1610* (*Сказание об осаде Троице-Сергиева монастыря польско-литовско-казачьими войсками в 1608—1610 годах*). Ve třetí části (57. – 77. hlava) se autor věnuje situaci v Moskevském státě po obléhání kláštera, mimo jiné svržení Vasilije Šujského z trůnu, zpusťování a osvobození Moskvy a volbě nového cara Michaila Romanova.¹⁶

Rozsáhlý *Vremennik* (*Временник*) Ivana Timofejeva¹⁷ se do dnešní doby dochoval pouze v jediném opisu ze 17. století.¹⁸ Text se skládá z pěti částí (hlav), přičemž první čtyři se dají považovat za komplexní, samostatný celek. Každá z hlav se věnuje primárně jedné z historických osobností Smuty (poslední Rurikovci Ivan IV. Hrozný a jeho syn Fjodor I., dále Boris Godunov a první samozvanec Lžidmitrij I.). Poslední, pátá hlava se oproti prvním částem jeví jako méně dopracovaná. Krátce se věnuje vládě Vasilije Šujského a dále obsahuje několik na sobě nezávislých poznámek, mimo jiné o Novgorodu v době švédské okupace, kterou zde autor sám prožil. K této části patří také tzv. *Летописец вкратце*¹⁹, jenž se tematicky vrací k předchozím hlavám.²⁰

postřižen v Soloveckém klášteře. V roce 1608 se stal správcem Trojicko-Sergijevského kláštera. Osobně se zúčastnil rozhovorů s polským králem Zikmundem III. (1610) a také volby nového cara v roce 1613. *Словарь книжников и книжности Древней Руси (XVII в.)*. Часть 1. А-З, Санкт-Петербург 1992, s. 36-37.

¹⁵ ДЕРЖАВИНА, О. А.: Сказание Авраамия Палицына и его автор, in: *Сказание Авраамия Палицына*. Москва–Ленинград 1955, s. 34-42.

¹⁶ *Словарь книжников и книжности Древней Руси (XVII в.)*. Часть 1. А-З, Санкт-Петербург 1992, s. 38.

¹⁷ Ivan Timofejev působil na přelomu 16. a 17. století jako tzv. *дьак* (písař). Byl velmi vzdělaný – znal literaturu jak duchovní, tak i světskou, ve svém díle často citoval z Písma svatého (ačkoliv ne vždy správně, je patrné, že citoval z paměti) a používal řecká či latinská slova. Působil na jednom z moskevských prikazů, po roce 1607 v Novgorodu (na příkaz Vasilije Šujského), Astrachani či Jaroslavli. ДЕРЖАВИНА, О. А.: Дьяк Иван Тимофеев и его «Временник», in: *Временник Ивана Тимофеева*. Москва-Ленинград 1951, s. 352-353.

¹⁸ O jeho nálezů v knihovně Floriševského kláštera informoval v roce 1834 P. M. Strojev. ДЕРЖАВИНА, О. А.: Археографический комментарий, in: *Временник Ивана Тимофеева*. Москва-Ленинград 1951, s. 415.

¹⁹ Celý název této části je „Летописец вкратце тех же предидеянутых царств и о великом Новеграде, иже бысть во дни коегождо царства их“.

²⁰ *Словарь книжников и книжности Древней Руси (XVII в.)*. Часть 2. И-О, Санкт-Петербург 1992, s.15.

Práce na *Vremenniku* započala ještě na konci 16. století, avšak nejvíce částí Timofejev napsal během svého pobytu v Novgorodě, v letech 1610-1617. V této době se také sblížil s novgorodským metropolitou Isidorem, který zřejmě věděl o jeho literární činnosti. Právě na Isidorův podnět, v letech 1616-1617, začal Ivan Timofejev systematicky skládat dříve sepsané pasáže do jednotného celku. Na samotném textu však pracoval zřejmě ještě v pozdějších letech – v závěru *Vremenniku* lze nalézt například zmínku o Filaretovi jako moskevském patriarchovi, jímž se stal až v roce 1619.²¹

Vyprávění o době, carech a biskupech moskevských (Словеса дней, и царей, и святителей московских) Ivana Andrejeviče Chvorostinina²² vzniklo zřejmě mezi lety 1617-1625²³ a dochovalo se ve čtyřech opisech z druhé poloviny 17. století, přičemž ve všech chybí závěr.²⁴ Text se zamýšlí nad příčinami událostí Smuty a líčí role jednotlivých historických osobností, jež do těchto událostí zasáhly.

Chvorostinin ve svém *Vyprávění* sepsal poměrně rozsáhlý úvod, v němž vypráví nejen historii a legendy týkající se Rusi (například pokřtění Rusi), ale i biblický příběh Adama a Evy. Samotný popis událostí Smuty začíná hladomorem v letech 1601-1603, následně se autor věnuje vládě Borise Godunova, krátkému působení jeho syna Fjodora a prvnímu samozvanci. Důležitou roli v textu kromě samotného Chvorostinina, který sám sebe sebevědomě prezentuje, má pak patriarcha Germogen.²⁵

Jiné vyprávění (Иное сказание) je text neznámého autora sepsaný zřejmě ve 20.-30. letech 17. století.²⁶ Dochoval se ve dvou opisech, v obou případech následuje za *Historií*

²¹ ДЕРЖАВИНА, О. А.: *Дьяк Иван Тимофеев и его «Временник»*, in: *Временник Ивана Тимофеева*. Москва-Ленинград 1951, s. 355-357.

²² Ivan Andrejevič Chvorostinin pocházel z rodu jaroslavských knížat, která svou moc upevnila během opričniny. Mladý Chvorostinin působil u dvora Fjodora Godunova a Lžidmitrije I. Po nástupu Vasilije Šujského mu byly vyčítány sympatie k Polákům a odklon od pravé víry a byl poslán do Josifo-Volokolamského kláštera. Od roku 1610 byl zřejmě zpět v Moskvě a není vyloučeno, že se účastnil i jejího osvobození od Poláků roku 1612. Na začátku 20. let ho za kritiku moskevských pořádků, obdiv k polským knihám a samozřejmě i nedostatečnou pevnost v pravé víře opět poslali do kláštera, tentokrát do Kirillo-Bělozerského. Chvorostininovi byla nakonec udělena milost, avšak nedlouho poté, v roce 1625, zemřel. *Словарь книжников и книжности Древней Руси (XVII век)*. Часть 4. Т.-Я. Санкт-Петербург 2004, s. 191-192.

²³ Vzhledem ke zvratům v Chvorostininově myšlení a víře na sklonku života se S. F. Platonov přiklání k tomu, že dílo vzniklo v roce 1619, popř. v roce 1624. ПЛАТОНОВ, С. Ф.: *Древнерусские повести и сказания о Смутном времени XVII век как исторический источник*. Санкт-Петербург 1888, s. 202-203.

²⁴ *Словарь книжников и книжности Древней Руси (XVII в.)*. Часть 4. Т.-Я. Санкт-Петербург 2004, s. 196-197.

²⁵ СЕМЕНОВА, Е. П.: И. А. Хворостинин и его «Словеса дней и царей», in: *Труды Отдела древнерусской литературы*. Т. XXXIV: *Куликовская битва и подъем национального самосознания*. Ленинград 1979, s. 286-297.

²⁶ *Словарь книжников и книжности Древней Руси (XVII в.)*. Часть 2. И.-О. Санкт-Петербург 1993, s. 47-50.

Avraamije Palicyna. I proto se předpokládá, že *Jiné vyprávění* vzniklo jako reakce na něj.²⁷ Odsud pak i jeho název, který mu dal při první publikaci roku 1856 historik I. D. Běljajev.²⁸ Autora *Jiného vyprávění* můžeme považovat spíše za sestavitele řady různých původních literárních památek a dokumentů daného období – součástí textu jsou např. dopisy Lžidmitrije I., listina o přísaze Vasilije Šujského nebo tzv. *Vyprávění roku 1606* (*Повесть 1606 года*) či *Život careviče Dimitrije* (*Житие царевича Димитрия*).²⁹

Text lze rozdělit na tři části, jež přibližují události od smrti Ivana Hrozného do nástupu Alexeje Michajloviče na trůn. První část zobrazuje dění do korunovace Vasilije Šujského, vyprávění druhé části pak pokračuje až do osvobození Moskvy roku 1612 a část třetí se věnuje období vlády prvního Romanovce Michaila Fjodoroviče Romanova.

Letopisná kniha (*Летописная книга*) je text sepsaný v první třetině 17. století během vlády Michaila Romanova. Otázka autorství díla zůstala do dnešní doby nevyřešena. Někteří badatelé, například A. N. Popov, se domnívali, že autorem textu byl S. I. Kubasov, v jehož *Chronografu* byl spis obsažen. P. M. Stojev za pisatele považoval I. A. Chvorostinina nebo S. I. Šachovského. Platonov a Ključevskij později označili za autora knížete I. A. Katyrjova-Rostovského³⁰, jemuž připisovali prvotní redakci textu. Různí se i názvy – dílo je známé také jako *Vyprávění knížete Ivana Michajloviče Katyrjova-Rostovského* (*Повесть князя Ивана Мизайловича Катырева-Ростовского*) nebo *Tak nazývané vyprávění Katyrjova-Rostovského* (*Так называемая повесть Катырева-Ростовского*).³¹

Dílo lze vnímat jako kroniku Období zmatků. Popisuje hlavní události a osobnosti epochy od dob Ivana IV. Hrozného do zvolení Michaila Romanova na trůn. Na konci *Letopisné knihy* se pak nachází krátký text obsahující stručné portréty významných osobností Smuty. Podle Platonova se jedná o první ucelené zobrazení celé epochy Smuty.³² Text je však ceněn i díky své objektivitě. Autor nedává příliš často najevo své mínění, snaží se pouze podávat čtenáři

²⁷ Autor v samém začátku textu píše: „Той же первой исторіи послѣдуетъ вторырьмъ сказаніемъ, иже въ первой скращено, здѣ же приполнено, и здѣ въ первой полно, здѣ же скратно писано.“ Так называемое Иное сказаніе in: РИБ. Том 13. Памятники древней русской письменности, относящиеся к Смутному времени. Санкт-Петербург, 1891, сл. 1.

²⁸ Tamtéž, s. VI-VII.

²⁹ *Словарь книжников и книжности Древней Руси (XVII в.)*. Часть 2. И-О. Санкт-Петербург 1993, s. 47-48.

³⁰ Ivan Michajlovič Katyrjov-Rostovskij (? – 1640) pocházel ze šlechtického rodu a už při vládě Borise Godunova a Lžidmitrije I. zaujímal postavení u dvora. Během vlády Vasilije Šujského byl podezříván ze zrady a byl vypovězen do Tobolska. Roku 1613 se vrátil zpět do Moskvy a účastnil se zvolení nového cara Michaila Romanova. Působil u dvora a ve vojenské službě. ПЛАТОНОВ, С. Ф.: *Древнерусские повести и сказания о Смутном времени XVII века, как исторический источник*. Санкт-Петербург 1888, s. 208-213.

³¹ *Словарь книжников и книжности Древней Руси (XVII в.)*. Часть 3. П-С, Санкт-Петербург 1998, s. 55-57.

³² ПЛАТОНОВ, С. Ф.: *Древнерусские повести и сказания о Смутном времени XVII века, как исторический источник*. Санкт-Петербург 1888, s. 217.

fakta.³³ Jako prameny díla sloužily různé letopisy, chronografy, traktáty, ruská i přeložená vyprávění (mimo jiné i *Trojánská kronika*). Badatelé oceňovali literární mistrovství pisatele, do něhož můžeme zahrnout i verše nacházející se v samotném závěru textu, které obsahují také zmínku o autorovi.³⁴

³³ Гудзий, Н. К.: *История древней русской литературы*. Москва 1953, s. 349-350.

³⁴ *Словарь книжников и книжности Древней Руси (XVII в.)*. Часть 3. П-С, Санкт-Петербург 1998, s. 56-58.

3. Fenomén Smuty

S formováním ruského státu se pojí mnoho složitých a nepokojných období. Tím, které však zanechalo možná nejvýraznější stopu, je přelom 16. a 17. století, kdy Rus čelila hluboké vnitřní krizi, jež více či méně ovlivnila všechny sféry tehdejší ruské společnosti. Nestabilita a chaos vedly k úpadku hospodářství a společenského i mocenského uspořádání, k rolnickým povstáním i zahraniční intervenci. Byl narušen jeden ze základních pilířů moskevského státu – centralizovaná moc v rukou panovníka. I kvůli zmíněným faktorům se tato doba plná zmatků stala tématem bádání mnoha vědců. Tato epocha je známá pod názvem Smuta (rusky *Смута* nebo *Смутное время*)³⁵.

Jako tradiční časové ohraničení Smuty se uvádějí roky 1598 a 1613. Shoda ale panuje především v otázce jejího ukončení. Rok 1613 a nástup Michaila Romanova a tím i nové dynastie na trůn je obecně přijímán jako konec Období zmatků. Nabízí se však několik událostí, které mohou být vnímány jako jeho začátek - datace se tak u mnohých historiků liší. Jak již bylo zmíněno výše, jedním z roků, jenž se považuje za počátek Smuty, je rok 1598, kdy zemřel poslední car dynastie Rurikovců Fjodor I. K tomuto datu se přiklání i Vasilij Osipovič Ključevskij.³⁶ Nikolaj Ivanovič Kostomarov se pak kloní k roku 1591, tedy k nejasnému úmrtí careviče Dmitrije v Ugliči.³⁷ Jako další možné situace spojené s počátky Smuty můžeme vnímat i dobu vlády Borise Godunova (1598-1605), tažení Grigorije Otrepjeva – Lžidmitrije I. na ruské území (1604) nebo jeho uzurpaci moskevského trůnu (1605).

Stejně jako jsou historici nejednotní ve stanovení roku, kdy Období zmatků začalo, různé se i názory na samotné příčiny Smuty. Současníci Smuty se v hledání kořenů problémů uchylují spíše k duchovní sféře; jako zásadní vnímají hříchy ruského lidu, za něž přišel spravedlivý Boží trest.³⁸ Pozdější autoři se zaměřují naopak na sociální či ekonomické faktory vedoucí

³⁵ S tímto termínem se můžeme setkat již v 17. století – například Grigorij Karpovič Kotošichin ve svém díle *O Rusku za vlády Alexeje Michajloviče (O Rusii v царствование царя Алексея Михайловича)* užívá opisnou formu *смутные времена*. КОТОШИХИН, Г. К.: *O Rusii v царствование царя Алексея Михайловича*. Санкт-Петербург 1859, s. 3.

³⁶ КЛЮЧЕВСКИЙ, В. О.: *Ruské dějiny*. Praha 1928, s. 20.

³⁷ КОСТОМАРОВ, Н. И.: *Герои смутного времени*. Berlin 1922, s. 3.

³⁸ Nejčastěji současníci Smuty označují za hříšníky a viníky neštěstí Borise Godunova a Lžidmitrije I., u Avraamije Palicyna a Ivana Timofejeva se však objevuje „бессловесное“ či „безумное молчание“, tedy jakási společenská apatie k hříchům vládnoucích elit. ГУДЗИЙ, Н. К.: *История древней русской литературы*. Москва 1953, s. 341.

k následným zmatkům. Spojují počátky a průběh Období zmatků na Rusi, jak je z výše uvedených dat a událostí patrné, především s posledními panovníky Rurikovců, s dynastickou krizí, která zemi po jejich vymření na konci 16. století postihla, a s hledáním vhodného nástupce na carský trůn.

Nikolaj Michajlovič Karamzin vidí kořeny těžkých časů již ve vládě Ivana IV. Hrozného (1533-1584). Jeho panování s sebou neslo mnoho faktorů, jež mohly napomoci následné krizi. Útoky Krymského chanátu neustále narušovaly jižní hranici země a Livonská válka, vedená v letech 1558-1583, zemi hospodářsky vyčerpala. Ani uzavření míru s Polsko-litevským státem (leden 1582, v Jamu Zapolském) a se Švédskem (květen 1583, na řece Pljuse) nakonec nepřineslo kýžené výsledky; Moskva místo ovládnutí Pobaltí ztratila i řadu měst, která držela před válkou. Roku 1565 pak Ivan IV. vyhlásil opričninu - jak napsal Ivan Timofejev ve svém Vremenniku, „*celou svou zemi rozťal vedví jako sekerou*“³⁹ a narušil tak léta fungující společenský systém.⁴⁰

Sergej Fjodorovič Platonov kořeny Smuty spatřuje v neshodách, jež postihly zemi ve druhé polovině 16. století. Dědičný charakter Moskevského státu vedl k základnímu politickému rozporu, o němž historik hovoří. Car, jehož moc byla v podstatě absolutní, se musel vyrovnat s aristokracií (bojary) s podílem na moci v čele správního aparátu země. To vedlo k otevřeným bojům mezi vládou a rodovou šlechtou. Platonov zmiňuje i rozpor sociální, jehož základ tkvěl v rostoucích vojenských potřebách, jež byly uspokojovány na úkor zájmů rolnické třídy.⁴¹

Podobně jako Platonov, vidí i Ključevskij problémy v dědičně dynastickém názoru na stát - ten byl vnímán jako dědičná država, jako rodový majetek vládnoucí dynastie.⁴² Dále pak vytyčuje dva elementární prvky, jež byly podnětem pro vznik Období zmatků. První z nich je násilné přerušování staré rurikovské dynastie vládnoucí již od založení Kyjevské Rusi. Prvopočátek dynastických obtíží spatřuje již v nešťastné smrti následníka trůnu, nejstaršího

³⁹ „(...) и всю землю своея, яко секирою, наполю некако разсече.“ *Временник Ивана Тимофеева*. Москва-Ленинград 1951, s. 12.

⁴⁰ Car rozdělil zemi na opričninu, tedy území, která jsou podřízena přímo jeho vládě, a zemštinu, území, které bylo spravováno podle starých pořádků. Vyčlenil také speciální opričné vojsko, tzv. opričníky, kteří byli původně jeho osobními strážci. Později se jejich počty rozrostly a opričníci v podstatě vykonávali funkci jakési tajné policie, jež pronásledovala carovy nepřátele. Roku 1570 Ivan IV. vypravil vojsko proti údajnému spiknutí v Novgorodu; během této výpravy zemřelo podle dobových pramenů několik desítek tisíc lidí. Za sedm let trvání opričniny bylo odstraněno mnoho carových nepřátel, především pak těch, kteří by se mohli stavět proti samoděržaví. Poté, co roku 1571 opričníci odmítli bojovat proti nájezdu krymských Tatarů, ztratil car důvěru k celému systému opričniny a ta byla roku 1572 oficiálně zrušena.

⁴¹ ПЛАТОНОВ, С. Ф. *Очерки по истории Смуты в Московском государстве XVI-XVII вв.* Москва 1995, s. 83-84.

⁴² КЛЮЧЕВСКИЙ, В. О.: *Русские деяния*. Praha 1928, s. 63-64.

syna⁴³ cara Ivana Hrozného, jehož nástupcem se tak stal Fjodor Ivanovič. Slabý, pokorný a „věcem nebeským“ oddaný Fjodor však nebyl ani svým otcem vnímán jako dobrý nástupce, i proto mu ještě před smrtí Ivan IV. určil k pomoci vládní komisi složenou z nejbližších velmožů. V té později získal největší moc bratr carevny Boris Godunov, který se tak postupně jménem svého švagra fakticky chopil vlády. Car zemřel bezdětný, a tak vymřel rod Ivana Kality, jenž vládl zemi téměř tři sta let. Ključevskij to vnímá jako neštěstí pro monarchii, které bylo navíc umocněno druhým důvodem nepokojů – samozvanectvím. To sice nelze považovat za něco zcela neobvyklého, na Rusi se však stalo, jak píše Ključevskij, chronickou nemocí, která se vracela od dob prvního Lžidmitrije až do konce 18. století téměř během každé vlády.⁴⁴

Samozvanectví je obecně jedním ze základních motivů Smuty. Nelze jej označit za typicky ruskou zvláštnost. Samozvance, tedy vládce, jejichž legitimita je víceméně nejistá, můžeme nalézt téměř všude. Na přelomu 16. a 17. století se jich však na Rusi objevilo takové množství, že lze hovořit téměř o fenoménu. Platonov například zmiňuje více než deset různých postav, za něž se měli samozvanci vydávat – kromě careviče Dmitrije Ugličského se objevili také careviči Petr, August-Ivan nebo Lavrentij.⁴⁵ Ruské samozvanectví mělo i silné duchovní základy. Panovník nebyl pouze autoritou světskou, ale i sakrální – byl vnímán jako zástupce Boha na zemi. Vladař, jemuž byl trůn svěřen z Boží vůle, měl v představě prostých obyvatel až nadpřirozené schopnosti a nebylo možné ho zbavit moci pouze světskými prostředky. Lid si nedokázal zvyknout na volené, nikoli dědičné cary.⁴⁶ Částečně i díky tomu ruské samozvanectví dosáhlo takových úspěchů.

Významnou roli mezi „lžicary“ bezesporu hraje především první samozvanec Grigorij Otrepjev⁴⁷, vydávající se za careviče Dmitrije, který vešel do historie pod jménem Lžidmitrij I. Ten chytře využil mocenských zmatků, jež přišly s koncem dynastie, i postupně se zvětšující nespokojenosti lidu s vládou Borise Godunova. Během ní došlo na Rusi mimo jiné k hladomoru,

⁴³ Podle nejpopulárnější z verzí carevič Ivan Ivanovič zemřel roku 1581 na následky zranění, jež mu způsobil sám car železnou holí. Carevič se zastal své těhotné manželky, kterou Ivan IV. zbil za to, že je nevhodně oděná. Žena poté potratila.

⁴⁴ KLJUČEVSKIJ, V. O.: *Ruské dějiny*. Praha 1928, s. 21-33.

⁴⁵ Dmitrij Ugličský, nejmladší syn Ivana IV. z pátého manželství s Marií Nagou; Petr, údajný syn Fjodora I.; August-Ivan, údajný syn Ivana IV.; Lavrentij, údajný syn careviče Ivana Ivanoviče. Platonov dále zmiňuje jména jako Fjodor, Klementij, Savelij, Simeon, Vasilij, Jeroška, Gavrilka a Martinka. ПЛАТОНОВ, С. Ф.: *Смутное время*. Praha 1924, s. 135.

⁴⁶ KLJUČEVSKIJ, V. O.: *Ruské dějiny*. Praha 1928, s. 64.

⁴⁷ Jurij Bogdanovič Otrepjev, syn nižšího šlechtice Bogdana Otrepjeva. Sloužil například Michailu Nikitiči Romanovovi či knížeti Čerkasskému. Vstoupil do kláštera pod mnišským jménem Grigorij a díky svým znalostem a schopnostem se stal také pomocníkem moskevského patriarchy Jova. Roku 1601 uprchl do Polsko-litevského státu, kde později sám sebe označil za zázračně zachráněného careviče Dmitrije Ugličského.

jenž ještě více podtrhl hospodářské a sociální problémy.⁴⁸ Otrepjev za podpory polské aristokracie (včetně krále Zikmunda III. Vasy) a katolického duchovenstva zahájil v roce 1604 tažení na Rus a po náhlé smrti Godunova byl sám korunován carem jako Dmitrij Ivanovič. Vládu se mu však nepodařilo udržet dlouho; roku 1606 byl v Moskvě zavražděn.

Kromě Otrepjeva se za Dmitrije označují i další samozvanci. Zmíňme ještě například Lžidmitrije II., jenž se objevil roku 1607 ve Vitebsku. Ten sice nedosáhl takových úspěchů jako jeho předchůdce, i přesto se mu podařilo dočasně získat moc nad značným územím tehdejšího ruského carství. Při tažení na Moskvu, kterou však nikdy nedobyl, se usadil v Tušinu – odsud pojmenování Tušinský zloděj (rusky *тушинский вор*). Později ho podpořila a také se za něj provdala i Marina Mnišek, bývalá carevna a manželka Otrepjeva. Ani to mu však nezajistilo další vzestup a roku 1610 poté, co se proti němu obrátilo polsko-litevské vojsko, byl zabit.⁴⁹

Elementem, který společnost v průběhu Smuty sjednocoval, byla víra. Církev zůstala „jedinou skutečnou autoritou, která si zachovala v chaosu a zmatcích smuty vliv a vážnost ve společnosti“⁵⁰. Rus a její (právoplatný) panovník byli vnímáni jako ochránci jediné pravé víry – pravoslavi. Během Období zmatků navíc získalo na vážnosti. V roce 1589 byl založen moskevský patriarchát a titul patriarchy jako první získal blízký spolupracovník Borise Godunova metropolita Jov.

I přesto v počátcích Smuty role pravoslavné církve klesala. Středem zájmu vyšších vrstev byly boje o co největší moc a hledání podpory vedlo až ke spojenectví s katolickými cizinci. Znepokojení z možného posilování katolické víry na úkor pravoslavi dosáhlo vrcholu s příchodem Lžidmitrije I., který i jako car odmítal dodržovat zvyky a tradice pravoslavi. Významnou roli sehráli představitelé církve později, kdy propolsky laděná šlechta uzavřela dohodu s polským králem Zikmundem III. Vasou⁵¹ - patriarcha Germogen (do té doby nepřiliš politicky aktivní) se spojením s Poláky nesouhlasil. Stal se hlavou opozice a svou aktivitou

⁴⁸ Od roku 1600 postihlo Rus několik přírodních pohrom (sucho, mrazy, deště a následná neúroda). Ty i přes otevření carských sýpek vyvrcholily v letech 1601-1603 hladomorem, který si vyžádal přes sto tisíc obětí. Omezena byla také práva rolníků; den sv. Jurije (rusky *Юрьев день*), během něhož mohli rolníci odcházet od svého pána, byl ještě za vlády Fjodora I. omezen, později Borisem Godunovem zrušen. Nespokojenost přerostla až v rolnické povstání pod vedením Chlopka, které však bylo téhož roku poraženo a jeho vůdce v Moskvě popraven. VAIGENDOVÁ, D.: Boris Godunov a situace v Ruském státě na přelomu 16. a 17. století. *Společenské vědy ve škole* 40, 1983-84, 5, s. 143-148.

⁴⁹ ŠALANDA, B.: K fenoménu ruského samozvanectví, in: *Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice. Série C., Univerzita Pardubice – Ústav jazyků a humanitních studií*. Pardubice, 2000 [vyd. 2001]. Sv. 6, s. 267–277.

⁵⁰ ŠVANKMAJER, M. a kol.: *Dějiny Ruska*, Praha 1995, s. 58.

⁵¹ Delegace v čele s knížetem V. V. Golycynem se roku 1610 ve Smolensku dohodla s představiteli Polsko-litevského státu o přijetí polského krále Vladislava na ruský trůn.

napomohl ke sjednocení ruského národního hnutí pod zástavou pravoslaví proti jinověrcům, kteří zemi rozvraceli.⁵²

⁵² ПЛАТОНОВ, С. Ф.: *Смутное время*. Praha 1924, s. 163-184.

4. Obraz Borise Godunova v historických vyprávěních o Smutě

Pozoruhodný pohled na osobu Borise Godunova přináší již výčet jeho označení či přízvisek, kterými je v jednotlivých písemných památkách nazýván. Mezi nimi převládají negativně laděná pojmenování. Často ho autoři označují jako vraha (*убийца*), carovraha (*цароубийца*), zrádce (*изменник*), ve *Vremmeniku* Ivana Timofejeva můžeme nalézt pojmenování jako mocichtivec (*властолюбитель*) nebo car z lidu (*рабоцарь*). Kromě obecných označení se v textech objevují i přirovnání k historickým osobnostem – Godunov je nazýván Herodem, Svjatopolkem či Jidášem, lze nalézt i přirovnání k Ivanu Hroznému nebo Nebukadnesarovi.

Vremennik věnuje ojedinělou pozornost dokonce samotnému jménu Borise Godunova. Ivan Timofejev se ve svém textu snaží vysvětlit význam jednotlivých jmen, především těch, která na Rus přišla skrze řečtinu po přijetí křesťanství. Avšak u Godunova tento význam není schopen nalézt a vyjádřit. Autor to objasňuje tím, že jeho jméno není požehnáno od Boha a spojuje to s negativními skutky této osobnosti.⁵³

V některých písemných památkách se objevuje myšlenka nevzdělanosti Borise Godunova – hovoří o tom *Vremennik*, *Historie* i Chvorostininovo *Vyprávění*. Ivan Timofejev píše, že se od mala nenaučil gramatice ani obyčejnému psaní písmen a stal se tak prvním negramotným carem.⁵⁴ Sestavitelka historického komentáře k textu *Vremenniku* O. A. Děržavina však s Timofejevem nesouhlasí – tvrdí, že nemohl být po celou dobu své vlády závislý na druhých a seznamovat se se státními dokumenty pouze skrze ostatní. Své tvrzení podporuje také tím, že se Godunov naopak snažil o přivedení vědy na ruské území, sám se staral o vzdělání svého syna Fjodora a existují také dochované listiny s jeho podpisem. Jako možnost uvádí neznalost Písma, což mohlo být vnímáno jako nedostatečné vzdělání.⁵⁵ Právě o posledním hovoří ve svém textu Ivan Chvorostinin a také Avraamij Palicyn, podle něhož se „*nenaučil Písmu svatému, a proto byl pomýlen v lásce k bližnímu*.“⁵⁶ Přestože autoři hovoří o jakési nevzdělanosti Borise Godunova, nepovažují ho za hloupého. Timofejev ho srovnává s jinými

⁵³ Ivan Timofejev toto tvrdí, ačkoliv se v ruské historii objevila mnohá ruská jména, která nemohla být vyložena – například sv. Boris a Gleb, sv. Olga apod.

⁵⁴ *Временник Ивана Тимофеева*. Москва-Ленинград 1951, s. 56.

⁵⁵ Tamtéž, s. 479.

⁵⁶ „(...) но писания божественного не навык и того ради в братолюбии блажен бываше.“ *Сказание Авраамия Палицына*. Москва 1955, s. 101.

panovníky na ruském trůně a konstatuje, že ti, ač získali trůn právem, zdaleka nemohli Godunova převýšit chytrostí a rozumem.⁵⁷

Zřejmě nejvíce užívanými slovy či spojeními, které v textech o Smutě charakterizují osobnost Borise Godunova, jsou vychytralost či lstivost (*лукавство*) a touha po vládě (*властолюбие*). Timofejev jeho vlastnosti shrnuje jako „zlou a vychytralou mysl“, která pod maskou dobroty přede všemi skrývá špatnost svých činů.⁵⁸ Někteří z autorů však také vypovídají o dobrých vlastnostech Godunova. Ve *Vremmeniku* stojí: „*Pokud jsme se snažili podrobně opsat všechny jeho zlé činy, nebudeme líní odkrýt i jeho dobré skutky, dokud nebudou časem zapomenuty.*“⁵⁹ Jeho autor tvrdí, že Boris Godunov byl v mládí dobrým člověkem, konal dobro nikoliv pro lidi, ale pro Boha.⁶⁰

Také Ivan Chvorostinin dodává, že byl Godunov velmi zbožný.⁶¹ Katyrjov-Rostovskij pak píše: „*Boris svým zevnějškem i svými činy mnohé lidi převyšoval, nikdo mezi carskými hodnostáři se mu nemohl rovnat v kráse a zdravém rozumu, v soucitu k bližním a zbožnosti; kromě toho byl obratný v různých besedách, byl také velmi výřečný a v carském městě vytvořil mnoho podivuhodného.*“⁶² Podle Avraamije Palicyna však nic z jeho dobrých vlastností a skutků nemohlo smýt hřích a krev z jeho rukou.⁶³

⁵⁷ *Временник Ивана Тимофеева*. Москва-Ленинград 1951, s. 56.

⁵⁸ Tamtéž, s. 28.

⁵⁹ „Елика убо злотворная его подробну написати подшахомся, сице и добротворивая о нем исповедати не обленится, дондеже от прехода летняго продолжения не спокрышася забвением.“ Tamtéž, s. 63.

⁶⁰ Tamtéž.

⁶¹ РИБ, sl. 532.

⁶² „Той ж Борисъ образом своим и дѣлы множество людей превзоше, никто бѣ ему от царьскихъ синьклит подобно во благолѣпни лица его и в разсужении ума его, милостивъ и благочестивъ, паче ж во многом разсужении доволенъ, и велерѣчивъ зело, и в царьствующемъ граде многое дивное особѣ творяще.“ ПЛДР, s. 360-362.

⁶³ *Сказание Авраамия Палицына*. Москва 1955, s. 105.

4.1. Úmrtí spojená s působením Borise Godunova

Tématem, které se k osobnosti Borise Godunova v textech o Smutě váže nejčastěji, je motiv vraždy. Autoři písemných památek s jeho jménem pojí úmrtí, k nimž došlo v době jeho působení u dvora – ať jako pouhého dvořana, tak i jako cara. Náhlý skon nejmladšího syna Ivana Hrozného Dmitrije Ugličského se v textech o Smutě objevuje opakovaně. Avšak jednotlivě lze nalézt i informace o smrti jiných, více či méně významných představitelů ruského státu i cizinců.

4.1.1. Smrt careviče Dmitrije a s ní spojené události

Úmrtí careviče Dmitrije v Ugliči je zřejmě nejzásadnější událostí, která se s působením Borise Godunova pojí. Mnohdy se stalo leitmotivem historických vyprávění či jejich částí, které se této osobnosti věnují.

Dmitrij, později zvaný Ugličský, se narodil roku 1582. V *Letopisné knize* stojí, že carevič byl synem Ivana IV. a jeho již sedmé ženy Marie.⁶⁴ V *Jiném vyprávění* se pak píše, že v době, kdy zemřel jeho otec, car Ivan, mu nebyly více než dva roky. Nedlouho poté však byl z carského města poslán společně s matkou pryč – do města Uglič.⁶⁵ Na rozdíl od autora *Jiného vyprávění* se Palicyn, Timofejev ani Katyrjov-Rostovskij nevyhýbají přímému určení osoby, která za jeho „odstraněním“ z otcovského domu stála. Katyrjov-Rostovskij ve svém textu píše, že carevič Dmitrij byl z Moskvy do Ugliče poslán svým bratrem, carem Fjodorem.⁶⁶ Naopak autoři *Vremmeniku* i *Historie* se shodují v tom, že za tím stál právě ambiciózní Boris Godunov.

Jak malý carevič vyrůstal, začal samozřejmě stále více brát na vědomí události dějící se v jeho okolí. Avraamij Palicyn vypráví, že Dmitrij vnímal Fjodorovu vládu a společně s tím se v něm rodila otázka, proč je od svého rodného bratra oddělen a nemůže s ním žít pod jednou střechou. Autor *Historie* píše: „(...) v dětských řečech se vysmíval Borisovi a dalším, kdo byli jeho bratru blízcí, a nehezky o nich hovořil.“⁶⁷ V *Jiném vyprávění* stojí, že carevičův život

⁶⁴ ПЛДР, s. 361. Podle církevního práva, které neschvaluje opakované sňatky, nebyl sňatek cara s Marií Nagou vnímán jako zákonný, stejně jako potomci z tohoto svazku vzešli.

⁶⁵ РИБ, sl. 3.

⁶⁶ ПЛДР, s. 361.

⁶⁷ „(...) в детских глумлениях глаголет и действует нелепаа о ближнейших брата си, паче же о сем Борисе.“ *Сказание Авраамия Палицына*. Москва 1955, s. 102.

v Ugliči Boris Godunov znepríjemňoval a při tom také uzrávala jeho myšlenka na zisk trůnu – musel tedy případného následníka, jímž Dmitrij byl, odstranit.⁶⁸

K zabití careviče Dmitrije tedy došlo podle výše zmíněných textů právě na popud Borise Godunova. *Jiné Vyprávění*, *Letopisná kniha* i *Historie* dokonce přináší jména těch, které si Godunov na vraždu najal. První dva texty zmiňují d'jaka Michaila Biťjagovského a jeho synovce Nikitu Kačalova, Palicyn pak hovoří také o synovi Michaila Danilkovi Biťjagovském. Vrazi pak careviči nožem podřízli hrdlo. V *Jiném vyprávění* autor celou situaci přibližuje: „ (...) *jeden z nich* [vrahů – pozn. aut.] *vytáhl nůž, bez důvodu sekl po jeho šiji a přeřízl mu hrtan. Jako pokorného beránka ho zrádně vydali smrti.*“⁶⁹ Timofejev uvádí, že v den, kdy byl chlapec zabit, mu bylo podle jeho matky osm let a osm dní a zároveň tvrdí, že k zabití došlo v poledne, a to přímo před očima jeho vlastní matky.⁷⁰ Jako jediná uvádí *Letopisná kniha* i konkrétní datum – Katyrjov-Rostovskij píše, že: „ (...) *podřízli ho jako nevinného beránka 15. května roku 7099* [1591 – pozn. aut.]“⁷¹ Autor *Jiného vyprávění* se následně v textu obrací přímo k Borisu Godunovovi. Táže se ho, proč se rozhodl zabít malého nevinného chlapce a označuje ho za zrádného Jidáše či druhého Svjatopolka.⁷²

Poté, co se po paláci v Ugliči roznesla zpráva o smrtelném zranění Dmitrije, objevily se ze strany představitelů rodu Nagých dohady o tom, že byl chlapec zavražděn. Tím, kdo za touto domněnkou pevně stál, byl Michail, strýc chlapcovy matky.⁷³ To vybudilo obyvatele k „honu“ na ty, kdo měli mít vraždu na svědomí. Zprávy o osudech Dmitrijových vrahů pak lze nalézt také v samotných písemných památkách. Hovoří o nich jak Palicyn, tak Timofejev i autor *Jiného vyprávění*. Ve *Vremmeniku* stojí: „*Vrahové (...) nijak nemohli utéci smrti z rukou obyvatel toho města, a tak ve stejné době jako nevinný chlapec našli tam i mnozí z nich záhubu, a psi v těch místech lízali krev hříšníků, kteří se osmělili k vraždě.*“⁷⁴ S tím byla spojena reakce Borise Godunova, který podle *Vremmeniku* i *Historie* potrestal obyvatele Ugliče za to, že se postavili proti „jeho“ lidem – potají je podroboval mučení, zbavoval je majetku a posílal je do

⁶⁸ РИБ, sl. 6-7.

⁶⁹ „ (...) единъ же отъ нихъ извлекъ ножъ, напрасно удари святаго по выи его и прерѣза гортань ему. Яко агньца незлобива смерти предаша беззаконніи (...)“ Тамtéž, sl. 8.

⁷⁰ *Временник Ивана Тимофеева*. Москва-Ленинград 1951, s. 29.

⁷¹ „ (...) аки незлобиваго агньца, лета 7099-го году мая въ 15 день.“ ПЛДР, s. 362.

⁷² Označení „Druhý Svjatopolku“ („второй Святѣполче“) odkazuje na syna Vladimíra I. Svjatopolka. Ten je znám tím, že pro zajištění vlastní samovlády na Rusi spáchal tři bratrovraždy. Mezi jeho oběťmi byli i svatořečení Boris a Gleb. РИБ, sl. 9-10.

⁷³ Michail však nebyl schopen potvrdit svou verzi žádným svědectvím. Podle očitých svědků prý byl „na smrt opilý“. СКРЫННИКОВ, Р. Г.: *Борис Годунов*. Москва 2003, s. 138-139.

⁷⁴ „Убийцы (...) от града жителей сами смерти всячески гонзнути не возмогоша, единочасне с неповинным младенцем на едином месте убиени быша мнози; и грешницю дерзнувших убийцы кров пси полизаша на местех.“ *Временник Ивана Тимофеева*. Москва-Ленинград 1951, s. 29.

vyhnanství. Tyto texty také přináší zmínku o údělu, který čekal matku zabitého careviče. Píše se, že byla proti své vůli postřižena a poslána do vzdáleného kláštera, kde byla nucena žít v chudobě až do své smrti. Timofejev říká, že tím jako by Godunov spáchal po vraždě syna i vraždu matky.⁷⁵

Jakmile se zvěst o smrti careviče donesla do Moskvy k tehdy vládnoucímu caru Fjodorovi, bylo zcela pochopitelně rozhodnuto o provedení vyšetření ugličských událostí. Na něm se mimo jiné podílel i Vasilij Šujský, sám pozdější ruský car. Ačkoliv se do vyšetřování zapojily špičky bojarstva i církevní sféry, Timofejev tvrdí, že nebylo provedeno ani zčásti tak kvalitně, jako například vyšetřování smrti několika šlechticů ze zahraničí.⁷⁶ Fjodor, který se dožadoval rychlého a kvalitního prošetření, se však dočkal jen lži. Vyslaní vyšetřovatelé se totiž více než jeho funkce zalekli hrozeb Borise Godunova. Po skončení pátrání se vrátili do Moskvy, kde přímo před carem a církevními hodnostáři přednesli nepravdy, které, jak Timofejev říká, měli naučené právě od Godunova. Dokonce i sám Godunov vystoupil se svým svěděctvím. Podle *Vremmeniku* přišel s odpornou lží, která svalila veškerou vinu na samotného careviče Dmitrije. Boris Godunov totiž podle autora prohlásil, že chlapec trpěl „otupením myslí“ a „tuhnutím těla“⁷⁷ a v době jeho smrti právě přišel jeden z těchto momentů a chlapec si sám podřezal hrdlo nožem, s nímž si hrál.⁷⁸

Po smrti careviče a následném vyšetřování se autor *Vremmeniku* věnuje v textu také chlapcově pohřbu. Ani ten se neobešel bez úkladů a lstí Borise Godunova. Godunov podle autora natolik důvěřoval svému postavení, že si dovolil odmítnout žádost cara Fjodora o převezení ostatků jeho bratra z Ugliče do Moskvy, kde by jako zástupce carského rodu měl spočinout po boku svých prapředků. Timofejev se domnívá, že to nedělal z nějakých jasných a praktických důvodů, ale pouze kvůli svému vlastnímu strachu. Boris Godunov se totiž bál, aby neposkvrněné ostatky po návratu ke svým předkům nezačaly konat zázraky, které by poukázaly na jeho vinu.⁷⁹ Pohřbu v Ugliči se nezúčastnil bratr Dmitrije car Fjodor. Podle Platonova se tak nestalo, neboť Uglič byl tehdy úředním knížectvím⁸⁰ a vztah mezi nevlastními bratry nebyl natolik výjimečný, aby car úděl navštívil. Píše také, že někteří současníci událostí spatřovali

⁷⁵ Tamtéž, s. 44.

⁷⁶ Podle Timofejeva se mělo jednat o „syna tatarského cara“ a „dva syny katolických králů“, kteří podle autora zemřeli příčiněm právě Borise Godunova. Tamtéž, s. 45. S. F. Platonov tvrdí, že v prvním případě se jedná o syna krymského chána Murata, v případě druhém pak o krále Jana I. Dánského a švédského krále Gustava. ПЛАТОНОВ, С. Ф.: *Древнерусские повести и сказания о Смутном времени XVII века, как исторический источник*. Санкт-Петербург 1888, s. 143.

⁷⁷ Carevič trpěl epilepsií.

⁷⁸ *Временник Ивана Тимофеева*. Москва-Ленинград 1951, s. 30-31.

⁷⁹ Tamtéž, s. 31.

⁸⁰ Uglič byl v dané době posledním úředním knížectvím na ruském území. Úřední knížectví sice fakticky spadalo pod vládu centrální, avšak mělo své vlastní instituce i vládu, a bylo tak ze státního území vyčleněno.

důvod neúčasti v požáru Moskvy, který v těch dnech propukl. Proti tomu se však Platonov staví, neboť pohřeb proběhl ještě v květnu, kdežto oheň město zachvátil až později, v červnu roku 1591.⁸¹

Souvislost mezi náhlým úmrtím careviče a následným požárem v Moskvě vidí *Letopisná kniha* i *Historie* Avraamije Palicyna. Katyrjov-Rostovskij píše: „*Moskevští lidé (...) byli znepokojeni zabitím careviče. Boris, který viděl, že je lid rozhořčen vraždou careviče, vyslal své rádce a rozkázal jim zapálit v hlavním městě domy významných obyvatel, aby se lidé starali o své neštěstí.*“⁸² Palicyn vedle toho obšírně hovoří o místech, v nichž požár vypukl a přibližuje jeho postup městem i následky. Zdůrazňuje, že šířící se oheň zničil mnoho chrámů a smrt v něm našlo také velké množství pravoslavných křesťanů – konkrétně zmiňuje například ženy z Nikitického kláštera, které neunikly plamenům ani za branami chrámu. Avraamij Palicyn celou situaci uvádí jako příklad toho, jak Boris Godunov dokázal nastalý chaos obrátit ve svůj prospěch. Godunovovi pochlebovači lidem postiženým požárem nařídili prosit o pomoc právě Borise - mnozí obyvatelé tak místo u cara hledali podporu u Godunova. Boris Godunov podle *Historie* rozdával pomoci více, než bylo potřebné: „*Bojarům a jiným od carského dvora dovolil brát nepočítaně, nejen na stavbu domů, ale i na jiné, co kdo chtěl; kupcům i vši černi rozkázal dávat dokumenty s výsadami a bílé listiny.*“⁸³ Godunov byl poté za svou štedrost, s níž rozdával pomoc potřebným, namísto zavrnutí za své hříchy oslavován.⁸⁴ Podle *Letopisné knihy* Godunov dosáhl svého cíle; lid se začal starat o vlastní neštěstí, a to stavělo myšlenky na smrt careviče do pozadí.⁸⁵

4.1.2. Smrt cara Ivana IV. a Fjodora I.

Kromě obvinění z plánovaného zabití careviče Dmitrije čelí osobnost Godunova i dalším – údajnému odstranění jak cara Ivana IV., tak jeho nástupce Fjodora I. Tyto myšlenky podpořené řečmi šířícími se mezi lidmi přináší Ivan Timofejev ve svém *Vremmeniku*.

⁸¹ ПЛАТОНОВ, С. Ф.: *Борис Годунов*. Москва 1999, s. 175-176.

⁸² „Народи же московстии (...) печальни быша о царевичеве убиении. Той же Борис, видя народ возмущен о царевичеве убиении, посылает советники своя и повелѣ имъ славния дома во царствующем граде огнемъ запалить, дабы людие о своих напастех попечение имели.“ ПЛДР, s. 362.

⁸³ „Болярюм же и инем от царския полаты сущим повеле бесчислено имати, не токмо на домовное строение, но и на ино что кто хошет; купчествующим же и всякой черни льготныя и белыя грамоты повеле давати.“ *Сказание Авраамия Палицына*. Москва 1955, s. 103. Bílá listina (*белая грамота*) byl dokument, kterým car mohl osvobodit konkrétní osobu od placení osobních daní.

⁸⁴ *Сказание Авраамия Палицына*. Москва 1955, s. 102-103.

⁸⁵ ПЛДР, s. 362.

„Někteří říkají, že blízcí uhasili život hrozného cara dříve, než nastal jeho čas, aby ukrátili jeho běsnění,“⁸⁶ píše o úmrtí Ivana Hrozného Timofejev. Hovoří také o tom, že za tím stál Boris Godunov, který společně se dvěma dalšími zosnoval plán zabít cara. Z oněch dvou Godunovových společníků však zmiňuje pouze Bohdana Bělského, tehdejšího carova oblíbence.⁸⁷

Odkaz na mínění lidu se objevuje i v části věnující se smrti Fjodora I. - podle Timofejeva si mnozí mysleli, že jeho život skončil velmi brzy, předčasně. Píše, že se to nestalo bez příčin, vina naopak padla opět na Borise Godunova: „(...) *ten zlý mocichtivec, který mu [Fjodorovi – pozn. aut.] záviděl vládu, byl nějak vinen v jeho smrti.*“⁸⁸ Autor *Vremmeniku* dále tvrdí, že Godunov carovi podal smrtenosný jed, a tak ho zabil, ačkoliv neprolil jeho krev. V souvislosti s údajným odstraněním cara Fjodora pak Timofejev konstatuje, že svou vinu nese i ruský lid, neboť již při první vraždě (careviče Dmitrije) mlčel. Pokud by se proti činu Godunova postavil, ten by poté neměl odvahu uskutečnit další.⁸⁹

⁸⁶ „Жизнь же яростиваго царя, глаголют нецыи, преже времени ближнии сего зельства его ради сокращения угасиша.“ *Временник Ивана Тимофеева*. Москва-Ленинград 1951, s. 15.

⁸⁷ Tamtéž, s. 15.

⁸⁸ „(...) но той же властолюбец злый и желатель его царствию зломудрием своим некако виновну ему смерти сушу бывша.“ Tamtéž, s. 26.

⁸⁹ Tamtéž, s. 52.

4.2. Vzestup Borise Godunova a přijetí carského titulu

4.2.1. Boris Godunov a jeho rod u dvora Ivana Hrozného

Budoucí car Boris se narodil roku 1552 do šlechtického rodu Godunovových. Existují domněnky, že předkové rodu byli tatarského původu.⁹⁰ R. G. Skrynnikov však toto tvrzení popírá a tvrdí, že Godunovové měli kořeny v Kostromě a odedávna byli bojary u moskevského dvora. Rod však postupně zchudl a Borisův otec Fjodor patřil k nižší, služebné šlechtě. Po otcově smrti se o jeho výchovu staral strýc Dmitrij Godunov. Jeho nepřítel vysoké postavení a nemajetnost ho zřejmě uchránily před hrozbami vlády Ivana Hrozného a jeho opričniny.

Opričnina byla zavedena roku 1565 a, jak píše Ivan Timofejev ve svém *Vremenniku*, „celou zem své državy, jako sekerou, rozťal na dvě poloviny“⁹¹ – opričninu a zemštinu. Původně významné rody byly potlačovány a na vlivná místa se dostávali dříve nevýznamní šlechtici. Za této situace se mezi opričníky dostal právě i Dmitrij Godunov. Car Ivan IV., jenž se snažil zpřetrhat svazky se svým dřívějším okolím, pak hledal oporu v těchto „nových“ lidech, kterým se tím otevřely dveře i k carskému dvoru. Dmitrij získal funkci v rámci jednoho z prikazů, který se staral o každodenní život a ochranu cara a jeho rodiny, a později se stal i blízkým carovým rádcem.

Boris Godunov i jeho sestra Irina se tak díky vzestupu strýce již v poměrně mladém věku ocitli u carského dvora. Vysoké postavení u dvora jim zajišťovalo možnost setkávání s dalšími významnými rody. Mezi ně patřil i rod Skuratovových. Jeho zástupce, Maljuta Skuratov, který byl v té době jedním z čelních představitelů opričniny, provdal kolem roku 1570 za Borise Godunova svou dceru Marii.⁹²

Godunov se i díky těmto okolnostem dostal do blízkosti cara Ivana. Zpočátku nezastával nijak vysoké hodnosti, postupně však upevňoval svou pozici a v roce 1580 či 1581 byl jmenován bojarem.⁹³ Ještě těsnější spojení s vládnoucím rodem přinesla svatba careviče Fjodora Ivanoviče se sestrou Borise Godunova Irinou. Tímto činem Ivan IV. přijal rod Godunova do své

⁹⁰ Za praotce rodů Godunovových, Saburovových a Veljaminovových byl považován tatarský murza Čet, který měl přijít na Rus v době vlády Ivana I. Kality. O jeho existenci však hovoří pouze jediný pramen – *Vyprávění o Četovi* (*Сказание о Чете*), které bylo sepsáno mnichy Ipaťjevského kláštera v Kostromě.

⁹¹ „(...) и всю землю державы своей, яко секирою, наполю некако разсече.“ *Временник Ивана Тимофеева*. Москва-Ленинград 1951, s. 12.

⁹² СКРЫННИКОВ, Р. Г.: *Борис Годунов*. Москва 2003, s. 7-12.

⁹³ Zastával funkci tzv. kravčijho (*кравчий*) – staral se o panovníkův stůl, předkládal mu jídla a sám z nich ochutnával.

rodiny. Roku 1584, kdy car zemřel, už byl Boris jedním z nejvýznamnějších členů dvora.⁹⁴ V textu Ivana Timofeeva lze nalézt zmínku o tom, že Godunov udržoval vztahy s dalšími vysoce postavenými v okolí dvora, například s úředníky posolského prikazu, v nichž, jak tvrdí autor, nalezl chováním jemu blízké učitele. Timofeev dokonce přináší myšlenku, že měli společně jakousi úmluvu, která jim měla zajistit postup na vyšší místa.⁹⁵

4.2.2. Vzestup Borise Godunova při vládě Fjodora I.

Své syny Fjodora a Dmitrije svěřil před svou smrtí Ivan Hrozný do rukou blízkých lidí – autor *Jiného vyprávění* zmiňuje tři jména: Ivan Petrovič Šujskij, Ivan Fjodorovič Mstislavskij a Nikita Romanov-Jurjev.⁹⁶ Nelze tedy říci, že se Godunov v samotných počátcích vlády Fjodora I. pohyboval blízko kormidla moci. To však neznamenalo, že by jeho ambice byly slabé – spíše naopak. V *Jiném vyprávění* autor píše: „*Ale Boris (...) v sobě neuhasil plameny zla a zachtělo se mu získat slávu převyšující jeho úroveň a opět začal vymýšlet své úskočné plány.*“⁹⁷ Car Fjodor I. je v textech, které se věnují Smutě, hojně popisován a jeho charakteristika se u jednotlivých autorů nijak zvlášť neodlišuje. Autoři si Fjodora vysoce cení pro jeho čistotu a zbožnost a poukazují v textech na to, že tento panovník nakonec cele oddal svou duši Bohu a víře a správu věcí světských, pozemských přenechal v rukou jemu blízkých rádčů. Ivan Timofeev píše: „*Navenek byl panovníkem, ale uvnitř, ve svých tužbách, byl mnichem.*“⁹⁸ Tyto vlastnosti podle Palicyna oceňoval Bůh a dal ruské zemi klid a mír. Avšak Fjodorova slabá vůle a neschopnost vlády připravila půdu pro vzestup jiných, ambiciózních a silných osobností, především pak Borise Godunova. Ten povýšil natolik, že všichni ti, kteří přicházeli k carovi s dary, přinášeli dary i Godunovovi, jako by byl caru roven.⁹⁹ I Timofeevův *Vremmenik* vyděluje mezi carovými rádci Godunova, kterému postupně padla do rukou téměř veškerá vládní moc. Píše, že Fjodor „*všechny své vládní povinnosti přenechal svému poddanému, který mu již dávno vládu záviděl a který po ní po mnohá léta celým svým srdcem potají toužil.*“¹⁰⁰

⁹⁴ ПЛАТОНОВ, С. Ф.: *Борис Годунов*. Москва 1999, s. 21-22.

⁹⁵ *Временник Ивана Тимофеева*. Москва-Ленинград 1951, s. 73.

⁹⁶ РИБ, sl. 2.

⁹⁷ „Той же Борисъ (...) не угаси злораспалаемаго своего огня славобѣсія и восхотѣ приобрѣсти славу выше своея мѣры: еще умышляеть злоковарными своими умышлениі.“ *Tamtěž*, sl. 5.

⁹⁸ „(...) венец бо образом, мнишеская произволением.“ *Временник Ивана Тимофеева*. Москва-Ленинград 1951, s. 25.

⁹⁹ *Сказание Авраамия Палицына*. Москва-Ленинград 1955, s. 101.

¹⁰⁰ „(...) издавна завидящему властолюбцу рабу лесное вся своего владычества остави, его же той много лет в неявленне сердца движении (...) еже то в желательне ожидаше хотении.“ *Временник Ивана Тимофеева*. Москва-Ленинград 1951, s. 26.

Podobně se o zrození jeho touhy po vládě nad moskevským státem zmiňuje i autor *Jiného vyprávění*: „(...) Boris začal ve svém nitru hořet neuhasitelným plamenem a neustávající touhou, celé dny i noci přemýšlel o vládě nad moskevským státem a vši Rusí a o tom, jak získat carský trůn a vyplnit tak své přání, aniž by se zostudil.“¹⁰¹ Obšírně se charakteristice Godunovova chování v této době věnuje *Jiné vyprávění*. Jeho autor tvrdí, že se v srdci Borise Godunova usadil ďábel, přirovnává ho v textu k pradávnému hadu v Edenu, neboť si stejně jako on dokázal pochlebováním a lstí získat šlechtu i kupce u dvora. V textu stojí: „A tak i tento Boris očaroval mnohé šlechtice a bojary z carského dvora a podmanil si mnohé začínající i bohaté kupce; jedny si získal dary, druhé přinutil, jako syčící had, hrozbami.“¹⁰²

Ivan Timofejev ve svém *Vremmeniku* také krátce zmiňuje založení moskevského patriarchátu. Tento pro ruskou církev významný krok však Timofejev nevnímá jako něco, čím by se mohl Godunov pyšnit, neboť k vytvoření hodnosti patriarchy došlo ještě v době vlády Fjodora I. Přiřítat to k dobrým skutkům Borise Godunova by pak podle autora mohlo rozhněvat Boha.¹⁰³ Vznik moskevského patriarchátu byl stvrzen listinou s podpisem konstantinopolského patriarchy Jeremiáše. Prvním moskevským patriarchou se tak 26. ledna 1598 stal Jov, dřívější moskevský metropolita.¹⁰⁴

4.2.3. Volba nového cara a přijetí carského titulu

Po smrti Fjodora I. v lednu roku 1598 vyvstala otázka nástupnictví. Car zemřel bezdětný a linie rurikovského rodu tak byla ukončena. Po přísaze bojarů za účasti patriarchy Jova se vlády ujala vdova Irina, za níž stál její bratr Boris. Irina se však nedlouho po pohřbu svého manžela rozhodla opustit světský život a odejít do Novoděvičího kláštera pod jménem Alexandra. Rusko tak stálo na prahu nového století bez jasného vládce.

Daná situace byla tím, na co Boris Godunov čekal. V textu Ivana Timofejeva stojí, že dokonce „smrti cara potají tleskal“.¹⁰⁵ Godunov si však nebyl svou pozicí zcela jistý. Autor

¹⁰¹ „(...) Борисъ нача въ сердцы своемъ безпрестаннымъ желаніемъ желати и яко неугасимымъ огнемъ горѣти къ державству Московского государства и всея великія Росіи по вся дни и нощи неусыпно помышляя, како и коимъ начинаніемъ начати на царскій престолъ и восхити и свое желаніе получитьи безъ срамоты.“ РИБ, сл. 10.

¹⁰² „Тако же сій Борисъ нача прелщати многихъ отъ царскіе полаты приобщателей боляръ и дворянь, такоже и отъ властей и отъ гостей многихъ прелестію присвоивъ къ себѣ, овыхъ дарми преодолѣхъ, а иныхъ предщениемъ, аки зміи свистаніемъ, угрози.“ Тамтѣж, сл. 3-4.

¹⁰³ *Временник Ивана Тимофеева*. Москва-Ленинград 1951, s. 77.

¹⁰⁴ ПЛАТОНОВ, С. Ф.: *Борис Годунов*. Москва 1999, s. 102-107.

¹⁰⁵ „О самого же смерти царя восплеска си тайно руками.“ *Временник Ивана Тимофеева*. Москва-Ленинград 1951, s. 52.

Jiného vyprávění hovoří o úskočných plánech, které začal po smrti cara Boris Godunov uskutečňovat. V textu se píše: „*Tento Boris (...) začal posílat své rádce a sluhy po carském městě Moskvě, do všech vojsk a osad a do všech ruských měst ke všem lidem, [s rozkazem – pozn. aut.] aby celý svět prosil [o přijetí trůnu – pozn. aut.] Borise.*“¹⁰⁶ Brzy poté následoval svou sestru a odebral se k ní do Novoděvičího kláštera. Podle autora *Vremmeniku* k tomu měl své důvody: prvním z nich byla vnitřní nejistota a strach z možného povstání proti jeho osobě, s čímž souvisela i jeho myšlenka, že pokud proti němu nevzplane povstání, může se i nadále chovat tak, jako dříve, dalším pak byla dychtivost zjistit, zda budou lidé ochotni vybrat právě jeho jako nástupníka trůnu a zakladatele nové dynastie.¹⁰⁷ Avšak obyvatelé byli, jak bylo zmíněno výše, poučení od jeho vyslaných sluhů a báli se proti moci Godunova postavit.¹⁰⁸

Na konci února roku 1598, poté, co se Irina vzdala vlády, se sešel zemský sněm. Ten souhlasil s řečí patriarchy Jova a rozhodl se oficiálně zvolit carem Borise Godunova. První nabídka, s níž přišli zástupci sněmu, však byla odmítnuta jak carevnou Irinou, tak samotným Borisem.¹⁰⁹ Godunov carský trůn odmítl, ačkoliv, jak připomínají jednotliví autoři vyprávění o Smutě, po něm toužil velmi dlouho. Například v *Jiném vyprávění* stojí: „*On, zlomyslný a vychytralý, po tom toužil a již po mnoho let se toho snažil dosáhnout, a nyní – jakoby to nechtěl, nenechal se přemluvit a nejednou [trůn – pozn. aut.] odmítl a navrhoval vybrat někoho, kdo je toho hoden.*“¹¹⁰

Texty se pak věnují i událostem následujícím. *Historie, Vremmenik, Letopisná kniha i Jiné vyprávění* popisují pochody a prosby obyvatel země k Novoděvičímu klášteru, kde žádali Borise Godunova o přijetí trůnu. Autoři *Vremmeniku, Letopisné knihy i Jiného vyprávění* naznačují či přímo hovoří o tom, že tato procesí byla organizována silou a pod hrozbou různých trestů. Mezi krácejícími byli také zástupci duchovenstva v čele s patriarchou Jovem. Ti s sebou, jak píše Avraamij Palicyn, nesli nejrůznější zázračné ikony a ostatky svatých,¹¹¹ k nimž se modlili za to, aby Godunov jejich žádostem vyhověl.¹¹² Timofejev i autor *Jiného vyprávění* se pokusili přiblížit atmosféru v prosícím davu. V textu *Vremmeniku* se píše, že lidé křičeli a

¹⁰⁶ „Борисъ (...) нача посылати злосовѣтниковъ своихъ и рачителей по царствующему граду Москвы и по всѣмъ сотнямъ и по слободамъ и по всѣмъ градомъ Російскія области ко всѣмъ людемъ, чтобы на государство всѣмъ міромъ просили Бориса.“ РИБ, сл. 12.

¹⁰⁷ *Временник Ивана Тимофеева*. Москва–Ленинград 1951, s. 52.

¹⁰⁸ РИБ, сл. 12.

¹⁰⁹ ПЛАТОНОВ, С. Ф.: *Борис Годунов*. Москва 1999, s. 189.

¹¹⁰ „Он же зломысленный пронырь лукавый, за много лѣтъ сего жедая и доступая, и ту яко не хотя, и вскорѣ на се не подадеса, и отрицаяся много и достойныхъ на се избирати повелѣвая.“ РИБ, сл. 12-13.

¹¹¹ V *Historii Avraamije Palicyna i Jiném vyprávění* se konkrétně zmiňuje ikona Bohorodičky, kterou napsal evangelista Lukáš. РИБ, сл. 16. *Сказание Авраамия Палицына*. Москва–Ленинград 1955, s. 103.

¹¹² *Сказание Авраамия Палицына*. Москва–Ленинград 1955, s. 103.

naříkali tak, že samým úsilím brunátněli, a ti, kdo tento křik slyšeli, si ucpávali uši.¹¹³ V *Jiném vyprávění* pak můžeme nalézt informaci o tom, že obyvatelé byli nuceni proti své vůli plakat, a tak si lidé vlhčili oči slinami, neboť: „*jak mohou téct slzy, když srdce není zanícené dojetím a není v něm k němu* [Borisovi – pozn. aut.] *ani žádná láska?*“.¹¹⁴ Katyrjov-Rostovskij pak tyto prosící lidi a jejich důvody k účasti v pochodu rozdělil v *Letopisné knize* do tří skupin: jedni byli Godunovem vybráni a vycvičeni, druzí z něj měli strach a třetí se toho účastnili zkrátka proto, že byli prostého původu.¹¹⁵ Kromě proseb určených přímo Borisovi Godunovovi, obraceli se lidé také k jeho sestře, bývalé carevně Irině. V *Jiném vyprávění* autor říká, že lidé úpěnlivě žádali mnišku Alexandru, aby dala svému bratrovi požehnání a přemluvila ho k přijetí carského titulu.¹¹⁶ Pisatelé textů Období zmatků v celém aktu žádání Godunova a jeho následném odmítání přijetí trůnu vidí jen další důkaz jeho lstivé povahy. Ivan Timofejev připomíná jednu z epizod, která podtrhovala úskočnou hru Godunova – budoucí car měl v klášterním chrámu předstoupit před lid a všem říci, že se raději zardousí šátkem (který si dokonce názorně omotal kolem krku), pokud po něm nepřestanou požadovat přijetí carství.¹¹⁷

„*Jak si přejete, tak i bude,*“¹¹⁸ prohlásil podle *Letopisné knihy* Boris Godunov po mnoha prosbách a žádostech, souhlasil tak se svým zvolením a přijal carský titul.

4.2.4. *Přísaha lidu a carská korunovace*

Po přijetí carského titulu Godunov rozhodl o konání procesí z Moskvy do Novoděvičího kláštera, oficiálně na počest Bohorodičky. Ivan Timofejev to však vnímá jako pouhou zástěrku a věří, že celá událost se konala pouze pro jeho vlastní potřebu a komentuje to slovy: „*A pokud někdo v jeho prospěch řekne, že to procesí nepořádal kvůli sobě ale pro Bohorodičku, tomu odpovíme: Pokud si to myslíte, proč tedy předtím, než byl zvolen, tento den neslavil?*“¹¹⁹

Godunov si následně vynutil také povinnou přísahu lidu. Tato přísaha se dříve neskládala nijak obřadně, ale Boris Godunov i zde měnil zaběhlé tradice. Rozhodl, že slib jemu, jakožto carovi, bude probíhat slavnostně, a to přímo v chrámech. Tím je, jak říká Timofejev, změnil ze

¹¹³ *Временник Ивана Тимофеева*. Москва-Ленинград 1951, s. 53.

¹¹⁴ „Но како слезамъ быти, аще въ сердцахъ умиленія и радѣнія нѣсть, ни любя къ нему?“ РИБ, sl. 15.

¹¹⁵ ПЛДР, 365.

¹¹⁶ РИБ, sl. 14.

¹¹⁷ *Временник Ивана Тимофеева*. Москва-Ленинград 1951, s. 54.

¹¹⁸ „Яко годѣ вамъ, тако и будетъ.“ ПЛДР, 364.

¹¹⁹ „И аще кто сопротивне за оного речет, яко на себе ради сотворяше исхождение, но рождшия ради господа, - к нему же и мы: и аще се тако уставляете, почто прежде своего он избирания той день в седмицы просте минуя и не празднуем оставляше?“ *Временник Ивана Тимофеева*. Москва-Ленинград 1951, s. 59.

svatostánků v domy obchodu. Zároveň si autor *Vremmeniku* klade otázku, proč se vůbec car rozhodl pro přísahu tak neobvyklou. Domnívá se, že se tím snažil obhájit svou nespravedlivou vládu a zřejmě ho opět přepadl strach a nedůvěra – lidé vedeni vlastní vůlí by mohli slib věrnosti odmítnout a musí k tomu tak být přinuceni.¹²⁰

Samotné carské korunovaci se věnuje text Avraamije Palicyna a také *Jiné vyprávění*. Právě v něm můžeme nalézt i konkrétní datum; autor píše, že byl Boris Godunov korunován 3. září roku 107 (podle byzantského letopočtu rok 7107 od stvoření světa - rok 1598).¹²¹ Carské žezlo pak přijal z rukou patriarchy Jova. V *Historii* se objevují i přímé citáty Godunova ze samotné události. V textu stojí, že nový car přísahal Bohu, že v zemi nebude nikdo chudý ani ubohý. Poté na sobě začal rvát košili a podle Palicyna vykřikl: „*A i o tuhle bezvýznamnou (...) se rozdělím se všemi.*“¹²²

¹²⁰ Тамтёж, s. 67-68.

¹²¹ РИБ, sl. 16.

¹²² „И сию последнюю (...) разделю со всеми.“ *Сказание Авраамия Палицына*. Москва–Ленинград 1955, s. 104.

4.3. Období vlády Borise Godunova

Doba carské vlády Borise Godunova byla podle Avraamije Palicyna uvozena dvěma dobrými lety, během nichž Rusko vzkvétalo. Car pečoval o správu všech státních záležitostí i církev, snažil se konat dobro pro chudé lidi a ty nedobré pak nelítostně trestal. „*A díky takovým činům byl všem milý,*“ stojí v *Historii*.¹²³ Podobné skutky konal také podle Ivana Timofejeva. Ve *Vremmeniku* píše, že se velice staral o vládu nad zemí, měl cit pro spravedlnost a snažil se vykořenit veškeré bezpráví.¹²⁴ V jednotlivých textech se pak objevují i další pozitivní činnosti, kterým se Boris Godunov věnoval. Ivan Timofejev píše, že pečoval o chudé, malomocné i vdovy, zastával se slabších a pokusil se zabránit přemrštěnému pití vína.¹²⁵ Ivan Chvorostinin pak také zmiňuje pokus o zmírnění lichvy.¹²⁶

Jak Timofejev, tak Chvorostinin ve svých textech zmiňují Godunovovo stavitelské úsilí. Oba hovoří v souvislosti s jeho zbožností o stavbě chrámů, ale také o rozšiřování a zvelebování ruských měst.¹²⁷

Vremmenik Ivana Timofejeva dokonce srovnává Godunova s babylónským králem Nebukadnesarem.¹²⁸ Hovoří také o dvou nedokončených stavebních plánech. Jedním z nich byla touha postavit chrám, který by napodobil chrám Šalomounův, jenž stával v Jeruzalémě. Timofejev v tom však vidí snahu o snížení vážnosti Uspenského chrámu, jehož stavba byla zahájena již v době vlády Ivana Kality a za působení metropolity Petra. Druhý záměr pak byl postavit Boží hrob podobný jeruzalémskému. Ačkoliv jeho stavba začala, bylo využito velké množství zlata a drahých kamenů, nebyl nikdy dokončen a při vládě Lžidmitrije I. byl zničen. Autor *Vremmeniku* se pozastavuje nad tím, jak si mohl car myslet, že se mu podaří postavit tak významné stavby bez Božího souhlasu, když se to nepodařilo ani Davidovi, který se Bohu zalíbil.¹²⁹

Zároveň však podle Vyprávění „*postavil syna proti otci a otce proti synovi (...) a v poddaných probudil nenávist (...) postavil je proti svým pánům, vlivným vzal moc a zahubil mnoho urozených.*“¹³⁰ *Historie i Jiné vyprávění* hovoří o odstraňování nepohodlných osob, mezi

¹²³ „И таковых ради строений всенародных всем любезен бысть.“ *Tamtéž*, s. 104.

¹²⁴ *Временник Ивана Тимофеева*. Москва-Ленинград 1951, s. 63.

¹²⁵ *Tamtéž*.

¹²⁶ РИБ, sl. 532.

¹²⁷ Za vlády Borise Godunova byla dokončena mimo jiné Zvonice Ivana Velikého v moskevském Kremlu.

¹²⁸ Nabuchodonosor (Nebukadnesar II.) byl babylónský král známý především svým stavitelským úsilím – za jeho vlády byly postaveny hradby kolem města Babylón, mnohé chrámy a zřejmě také jeden ze Sedmi divů světa, Visuté zahrady babylónské. Právě k jeho stavitelskému úsilí Timofejev přirovnává snahu Godunova.

¹²⁹ *Временник Ивана Тимофеева*. Москва-Ленинград 1951, s. 64-66.

¹³⁰ (...) и востави сына на отца и отца на сына (...) и ненави́днїе и лєсть въ рабѣхъ сотвори (...) и востави рабовъ на господей своихъ, и власти сильныхъ отнять, и погуби благородныхъ много. РИБ, sl. 532.

něž patřili i příbuzní původního vládnoucího rodu. Jak píše Palicyn, mnohé z nich prý nechal zabít, dal je proti jejich vůli postříhnout nebo vyhnat. Mezi nimi byl také Fjodor Nikitič Romanov, pozdější patriarcha Filaret.¹³¹ Podle autora *Jiného vyprávění* se těchto významných osob zbavoval proto, „aby mohl mnoho dní a let držet žezlo veliké Rusi a po něm pak i jeho rod.“¹³² Autor Historie pak připomíná, že respekt svému rodu se pokusil Boris Godunov zajistit také sňatky s představiteli jiných států. Pro svého syna hledal dívku mezi tatarskými rody, svou dceru se pak rozhodl provdat za dánského krále. Palicyn uvádí, že se tímto spojením s představiteli zemí na západě i východě snažil zabezpečit Rusko a chtěl ukázat případným nepřátelům jeho sílu podpořenou spojeneckými národy.¹³³ Počátek Godunovovy carské vlády proběhl v poklidu. Katyrjov-Rostovskij v *Letopisné knize* říká, že to Bůh dopřál ruské zemi klid a mír s blízkými státy, s nimiž udržoval spojení.¹³⁴

4.3.1. *Vojenská tažení*

Texty Katyrjova-Rostovského i Timofejeva přináší informace o vojenských taženích Borise Godunova. Strategii a taktiku při Godunovových taženích Timofejev popisuje slovy: „Když vlci ovcím neškodili, ukazoval se jako chrabrý.“¹³⁵

První vojenský střet s Tatary podle Timofejeva proběhl již v roce 1591, kdy Tataři přitáhli s vojskem až k Moskvě. Nespadá tedy přímo do carské vlády Borise Godunova, ovšem Ivan Timofejev tento střet vnímal jako něco, v čem budoucí car odhalil svou pravou povahu. Godunov podle *Vremmeniku* nelitoval střelného prachu a rozkázal, aby se ve městě střílelo z děl ve dne i v noci. Tím do značné míry tatarské vojsko vyděsil, neboť to takové vymoženosti neznalo. Zároveň Timofejev zmiňuje jakéhosi zajatého ruského vojáka, který Tatarům řekl, že se v noci střílí, neboť Moskvě přišla na pomoc vojska z Novgorodu a Pskova (tehdy nejsilnější ruská vojska). Po těchto zprávách se tatarské vojsko otočilo a od Moskvy prchlo. Na počest slavného „vítězství“ byly ve městě otevřeny pokladnice, z nichž byli odměněni ti, kdo Godunova podporovali a chválili jeho schopnosti. Chválu a uznání by si však zasloužil podle Timofejeva jedině tehdy, pokud by se po chánově útěku vydal s vojskem za ním. Godunov však

¹³¹ *Сказание Авраамия Палицына*. Москва–Ленинград 1955, s. 104.

¹³² „(...) дабы ему въ долготу дній и лёть пребыти, держа скипетръ великія Росіи, и по немъ бы роду его и въ родъ держати.“ РИБ, sl. 16.

¹³³ *Сказание Авраамия Палицына*. Москва–Ленинград 1955, s. 108-109.

¹³⁴ ПЛДР, s. 364.

¹³⁵ „(...) егда же волцы овец не врежаху (...) яко храбор являясь.“ *Временник Ивана Тимофеева*. Москва–Ленинград 1951, s. 57.

naopak otálel, zdržel se v Moskvě, čímž poskytl Tatarům čas potřebný k ústupu do bezpečné vzdálenosti. Až poté za nimi vyrazil se svými vojáky. Nedošlo k žádnému boji, ale při návratu byl Boris Godunov opět vychvalován jako by tatarského chána a celé jeho vojsko porazil v přímém boji. Autor *Vremmeniku* jeho taktiku označil jako klamné pronásledování (*притворное преследование*).¹³⁶

Dalším vzájemným střetnutím pak bylo tažení proti krymskému chánovi roku 1598, kdy mělo dojít k utvrzení míru, který byl smluven ještě za vlády Fjodora I. Podle *Letopisné knihy* po přijetí zprávy o pochodu tatarského vládce Godunov nechal rozeslat do měst listinu svolávající vojsko – část se měla shromáždit u Moskvy, část pak měla přímo táhnout proti vojsku tatarskému. Sám car pak společně se šlechtou, bojary a vojevůdci vyrazil proti Tatarům.¹³⁷ Ruské vojsko se utábořilo u města Serpuchov, kde zůstalo téměř dva měsíce. Do vzniklého tábora, nazvaného v textu Ivana Timofejeva jako *гуляй-город*,¹³⁸ pak nechával přivést tatarské posly, které se snažil zastrašit vybaveností ruského vojska. Vyjednávače následně propouštěl a spoléhal se podle Timofejeva na to, že svému vládci budou vypovídat o vyspělosti ruské armády. Poté, co byl mír uzavřen, se Godunov vrátil do Moskvy, kde byl oslavován, ačkoliv, jak tvrdí Timofejev, se jednalo o lživé vítězství.¹³⁹

4.3.2. Velký hlad 1601-1603

Nepříznivé počasí roku 1601 a následná neúroda zahájily období hladomoru, který zasáhl většinu ruské země. Motiv velkého hladu se stal také tématem písemných památek z daného období – můžeme ho nalézt u Palicyna i Chvorostinina. Oba autoři v této pro ruskou společnost neblahé situaci spatřují boží trest za hříchy všeho ruského lidu a také jeho mlčení, které tyto hříchy dopustilo. V *Historii* se obšírně uvádí samotné příčiny hladomoru. Palicyn píše, že Bůh zatáhl nebe mračny a po deset týdnů padal déšť, který jitřil obavy obyvatelstva. Země již nebyla schopná pojmout množství vody a veškeré osivo přestalo růst. Následný mráz pak zničil všechny plody lidského snažení na polích i v sadech. Avšak autor *Historie* zdůrazňuje, že tento první trest nevedl ke zlepšení mravů obyvatel, spíše naopak, a proto další

¹³⁶ Тамтёж, s. 36-37.

¹³⁷ ПЛДР, s. 364.

¹³⁸ *Временник Ивана Тимофеева*. Москва-Ленинград 1951, s. 37.

¹³⁹ Тамтёж, s. 57-58.

rok přišel trest ještě větší – hlad. Podle Palicyna hladomor trval dva roky a čtyři měsíce a za tu dobu jen v Moskvě zahynulo na 127 000 obyvatel.¹⁴⁰

Car Boris v této nepříjemné situaci zachoval na první pohled velmi kladně. Podobně jako po velkém požáru Moskvy v roce 1591 pomáhal potřebným a rozdával pomoc všem, kteří ji potřebovali. Ivan Chvorostinin píše, že se mu zželelo lidí, kteří trpěli neúrodou, nechal otevřít carské sýpky a vydal rozkaz rozdávat hladovým pšenici.¹⁴¹ Palicyn však tvrdí, že to, z čeho pomoc poskytoval, sám vzal s pomocí lží jiným – těm, kteří mu byli nepohodlní, a jichž se již dříve zbavil: „(...) *domy vyhnaných velikých bojarů všechny vykradl a [majetek – pozn. aut.] přinesl do carského paláce a starobylé carské pokladnice tím vším poskrnul, a z toho pak konal dobro.*“¹⁴²

4.3.3. Vystoupení Lžidmitrije I. a jeho tažení do Ruska

Grigorij Otrepjev, známý jako Lžidmitrij I., je v textech o Smutě označován velmi negativně. V *Pláči* se objevuje tato charakteristika: „*Zjevil se předchůdce bezbožného antikrista, syn tmy, spřízněná duše smrti, z mnišského a diakonského postavení, ale přechistou, andělskou hodnost zavrhnul a zřekl se tak křesťanského údělu, stejně jako Jidáš přechistého apoštolského společenství.*“¹⁴³ Jako antikrista ho označuje i Avraamij Palicyn, ten navíc uvádí slova jednoho z odpůrců Otrepjeva, která Lžidmitrije přirovnávají k poslovi satana.¹⁴⁴

Zvěsti o tom, že za hranicemi vystoupil carevič Dmitrij, se objevily v sedmém roce Godunovovy vlády, roku 1604, píše se v *Letopisné knize*. Podle Katyrjova-Rostovského se Grigorij Otrepjev při svém pobytu na Litvě naoko smrtelně rozstonal a nechal si zavolat kněze, jemuž by se mohl vyzpovídat. Tomu pak přiznal, že je carevič Dmitrij, syn moskevského cara Ivana IV. Kněz porušil zpovědní tajemství a tuto informaci pak předal knížeti Adamu Wiśniowieckému. I jemu poté, co se zázračně uzdravil, Otrepjev potvrdil svá slova.¹⁴⁵

¹⁴⁰ *Сказание Авраамия Палицына*. Москва–Ленинград 1955, s. 105-106.

¹⁴¹ РИБ, sl. 531-532.

¹⁴² „(...) дома великих бояр сосланных вся истощив и принесе в царския полаты и древняя царскаа сокровища вся сим оскверни, от сего же милостыню творяше.“ *Сказание Авраамия Палицына*. Москва–Ленинград 1955, s. 105.

¹⁴³ „Воста предтеча богоборного аньтихриста, сынъ тмы, сродникъ погибели, от чина иноческаго и дияконьскаго и преже свѣтлыи аггельскый чинъ поверже и отторгнувся от части християньския, яко Июда от пречистаго апостольскаго лика.“ ПЛДР, s. 136.

¹⁴⁴ *Сказание Авраамия Палицына*. Москва–Ленинград 1955, s. 111.

¹⁴⁵ ПЛДР, s. 368.

Podporu pro svůj záměr získat ruský carský trůn hledal Otrepjev nejen na území Polsko-litevského státu, ale i v západní Evropě. Autor *Jiného vyprávění* píše, že polské šlechtě slíbil za pomoc severní oblasti Ruska, oporu u papeže se zase snažil získat slibem, že Rus zbaví pravoslavné víry a přivede ji ke katolictví.¹⁴⁶ Snazší přístup k dosažení trůnu si chtěl zajistit také rozesíláním otevřených listů do ruských měst. O jejich existenci hovoří Palicyn, Katyrjov-Rostovskij i autor *Jiného vyprávění*, do něž je celý text dopisu včleněn. Otrepjev se v něm k ruskému obyvatelstvu obrací jako carevič Dmitrij, který se z Boží vůle zachránil před úskočným plánem Borise Godunova a nyní se vrací, aby získal zpět trůn svých předků. Godunova označuje jako uzurpátora trůnu, jenž carské korunovace dosáhl pouze lstí a silou.¹⁴⁷

Tažení Lžidmitrije na ruské území je autory písemných památek vnímáno jako Boží trest za hříchy lidu. V daném případě se však jedná spíše o hříchy spáchané Borisem Godunovem. Tuto myšlenku potvrzuje Ivan Timofejev, který píše: „*Nebyl poslán ani tak na nás, jako proto, aby srazil strachem toho mocichtivce [Borise – pozn. aut.], a přišel předat jeho, nespravedlivého, spravedlivému soudu.*“¹⁴⁸

Právě Boris Godunov je v historických vyprávěních vnímán jako jedna z příčin vřelého přijetí Otrepjeva na ruském území. Obyvatelé, kteří byli nespokojeni s vládou Godunova, tak sami otevírali brány měst samozvanci a přijímali ho jako svého právoplatného cara. Jako výjimka se na základě textu Katyrjova-Rostovského jeví představitelé měst Černigov a Putivl, kteří nevěřili, že příchozí je skutečný carevič Dmitrij, a odmítli ho přijmout. „*Je to zběhlý mnich Griška Otrepjev, a ne carevič Dmitrij, a jde sem, aby zničil křesťanskou víru*“, říkali lidem ve svých městech.¹⁴⁹ Avšak černigovští a putivlští obyvatelé jejich prohlášení nevěřili, vojevody zajali a předali samozvanci.¹⁵⁰ O tom, proč se ruští obyvatelé rozhodli přidat na stranu Lžidmitrije, hovoří také Ivan Timofejev. Ve *Vremmeniku* „přeběhlíky“ rozděluje do dvou skupin – jedni se k samozvanci přidali, neboť podlehl jeho úskočným lichotkám, druhí pak proto, že ho skutečně považovali za pravého cara, který se zázračně zachránil. Zároveň však píše, že všemu lidu se již zprotivil útisk, který přinášela krvežíznivá vláda Borise Godunova.¹⁵¹

Samozvancovy úspěchy postupně vedly k přímému boji mezi ním a carským vojskem vedeným Borisem Godunovem. K prvnímu vzájemnému ozbrojenému střetnutí došlo u

¹⁴⁶ РИБ, sl. 26.

¹⁴⁷ Тамтѣж, sl. 27.

¹⁴⁸ „Не только сей на ны, елико оного властолюбца поразити страхом пощен бысть, суду на неправеднаго пришедшу праведну дати.“ *Временник Ивана Тимофеева*. Москва-Ленинград 1951, s. 83.

¹⁴⁹ „Той есть рострига Гришка Отрепьевъ, а не царевичъ Дмитрей, идет на разорение вѣры християньския.“ ПЛДР, s. 370.

¹⁵⁰ Тамтѣж, s. 370.

¹⁵¹ *Временник Ивана Тимофеева*. Москва-Ленинград 1951, s. 84.

Novgorodu Severského a hovoří o něm *Jiné vyprávění* a *Letopisná kniha*. Podle autora *Jiného vyprávění* se válečné štěstí neustále přelévalo z jedné na druhou stranu, obě strany používaly lstí a jednou zvítězili obránci Novgorodu, podruhé pak vojsko samozvance.¹⁵² V textu stojí: „*Ta bitva prokletého heretika s vrahem svatého byla plná strachu a hrůzy.*“¹⁵³ Katyrjov-Rostovskij přináší zprávu o tom, že po poslední bitvě, která mezi oběma vojsky proběhla, uprchl samozvanec do Putivli.¹⁵⁴ Podle *Jiného vyprávění* následovalo ze strany Borise Godunova kruté potrestání zrádců, kteří se přidali na stranu údajného Dmitrije. Carští vojáci tak vyplenili Komarickou oblast, Godunov nechal mučit a zabíjet obyvatelstvo včetně žen a dětí a pobít dobytek. Autor vyprávění říká, že takové krutosti, jakou v dané situaci projevil car Boris, nejsou schopni ani bezvěrci jiných národností.¹⁵⁵

Po poslední, prohrané bitvě pak samozvanec podle *Jiného vyprávění* uvažoval o návratu na Litvu. Autor textu přináší rozhovor Lžidmitrije s ruskými obyvateli, jeho příznivci, kteří ho žádali, aby je raději on sám zbavil života, než aby je nechal napospas caru Borisovi, který by na nich mohl spáchat podobná zvěrstva jako na obyvatelích Komarické oblasti. „*Borise jsme zavrhlí, tebe jsme neudrželi a teď nevíme, co dělat,*“ píše se v *Jiném vyprávění*.¹⁵⁶

¹⁵² РИБ, sl. 29-32.

¹⁵³ „Отъ страха и ужаси полна та бьяше борба проклятого еретика со святоубійцею.“ Tamtéž, sl. 31.

¹⁵⁴ ПЛДР, s. 370-372.

¹⁵⁵ РИБ, sl. 34.

¹⁵⁶ „Бориса отложихомся, тебя же не удержажомся, да не вѣмы, что сотворимъ.“ Tamtéž, sl. 35

4.4. Smrt Borise Godunova a osud jeho rodiny

4.4.1. *Závěr života Borise Godunova a jeho smrt*

Ke konci svého života se dříve aktivní Boris Godunov stále častěji ubíral do ústraní, nedůvěřoval svému okolí a téměř neopouštěl svůj palác – čas od času prý dokonce osobně kontroloval, zda jsou zavřeny vchody do palácových sklepů a skladišť s potravinovými zásobami. Narušená psychika cara pak reagovala i na objevení samozvance. Opět se v mysli navracel k ugličské tragédii a myšlenky na ni ho trýznily. Přestože věděl, že nejmladší syn Ivana Hrozného zemřel, občas ho tížily pochybnosti a nebyl si jistý, jestli carevič Dmitrij není naživu.¹⁵⁷ Autor *Jiného vyprávění* tvrdí, že si car Boris povšiml, že se od něj lid odklání a vyhlíží blízcího se samozvance a „byl ve veliké nejistotě a pomýšlel, zda to opravdu nebude carevič Dmitrij, a ne odpadlý mnich“.¹⁵⁸ S působením Lžidmitrije I. pak nepřímo pojí Avraamij Palicyn smrt Godunova. Autor *Historie* píše, že ačkoliv nebyl car Boris zabit samozvancem, zemřel náhle právě během lživého spiknutí Grigorije Otrepjeva.¹⁵⁹

Postupné chátrání carovy mysli vedlo až k tomu, že Godunov začal hledat uklidnění u různých neobvyklých praktik – na dvůr zval čaroděje, astrology i jurodivé a jejich radami se řídil.¹⁶⁰ O jeho již dřívějším příklonu ke kouzelnictví a věšectví hovoří *Jiné vyprávění*. Jeho autor tvrdí, že se ještě před svým zvolením carem vyptával na svou budoucnost a na to, zda se stane vládcem – ty věštce, kteří mu do budoucna přáli, odměňoval, avšak po nedlouhé době je nechával potají odstranit.¹⁶¹ Víře v kouzla a věštění se ve svém *Vyprávění* věnuje také Ivan Chvorostinin: „*Pokoušel se poznat svou budoucnost u kouzelníků a svou naději vkládal do čarodějnictví, velmi zpychl a nutil k uctívání sebe sama jako Boha.*“¹⁶² To ale následně vedlo k rychlému konci cara: „*Uviděl to Bůh a neopovrhoval tím, ale zažehl jako oheň svůj hněv a*

¹⁵⁷ Podle Skrynnikova dokonce nechal car přivést do Moskvy i matku careviče Dmitrije Marii a také na ní se dožadoval pravdy o tom, zda je Dmitrij naživu anebo mrtev. СКРЫННИКОВ, Р. Г.: *Борис Годунов*. Москва 2003, s. 391-392.

¹⁵⁸ „(...) и бысть о семъ въ великомъ сумнѣніи, помышляя, егда будетъ и правду не рострига, но царевичъ Дмитрей.“ РИБ, sl. 39.

¹⁵⁹ *Сказание Авраамия Палицына*. Москва 1955, s. 111.

¹⁶⁰ СКРЫННИКОВ, Р. Г.: *Борис Годунов*. Москва 2003, s. 388-391.

¹⁶¹ РИБ, sl. 10-11.

¹⁶² „С волхвы убо совокуписвся и бытие дней своихъ разумѣти и тщание свое положи в чародеяние, и возвысися зело и почитание сотвори себѣ яко богу.“ Тамtéž, sl. 532.

potrestal jeho (Borisovu – pozn. aut.) *domýšlivost a zalil zemi jeho krví a zkrátil dny jeho života, srazil ho velikým zásahem a uvrhl ho do temných příbytků smrti.* “¹⁶³

Boris Godunov, ač nedosáhl nijak vysokého věku, churavěl podle historika Platonova již od roku 1602. Existovalo několik zvěstí, jaké choroby ho postihovaly – často postonával, vlekl za sebou nohu, mohl prý také trpět vodnatelností nebo ho ranila mrtvice.¹⁶⁴ Neduhy cara zmiňuje ve svém textu i Ivan Timofejev: „(...) *a k tomu se ještě přidala nevyлéčitelná nemoc a soužení kvůli tělesné chorobě.*“¹⁶⁵ I přesto však byla jeho smrt 13. dubna 1605 víceméně náhlá a neočekávaná. O jeho úmrtí se zmiňuje mnoho textů o Smutě, avšak konkrétněji o této události hovoří z vybraných písemných památek *Letopisná kniha* a *Jiné vyprávění*. Katyrjov-Rostovskij píše, že k panovníkově smrti došlo v době, kdy se panovníkovo vojsko zdržovalo pod městem Kromy a sám car pobýval v carském městě. Seděl u stolu ve svých pokojích a nedlouho po skončení hostiny, když Godunov odpočíval v ložnici, dostihla ho nenadálá smrt – „*upadl a vypustil duši*“, stojí v textu.¹⁶⁶ Autor *Jiného vyprávění* pak přináší myšlenku sebevraždy cara: „*A nakonec zoufal nad svým životem a záhy se napil smrtonosného lektvaru, pak byl postřižen na mnicha a nazván jménem Bogolěp. A tak brzy po vypití krutého lektvaru hořce a rychle skončil, jeho vzezření se změnilo a celé jeho tělo zčernalo jako uhlí a jeho vzhled – ani nelze vypovědět, jak vypadal po krutém lektvaru.*“¹⁶⁷

V *Jiném vyprávění* můžeme nalézt informaci, že sám car „*nakázal, aby ho pohřbili v chrámu u Archanděla, s předchozími cary, kteří tam odpočívají.*“¹⁶⁸ Boris Godunov tak byl pohřben v chrámu Archanděla Michaela v Moskvě, v němž spočívaly ostatky jeho předchůdců – mimo jiné Ivana IV. a Fjodora I. Jak píše Chvorostinin, pohřeb byl vykonán se všemi poctami a uložením jeho ostatků mezi ostatky velkých vládců byla Godunovovi projevena čest.¹⁶⁹

¹⁶³ „И видѣ это богъ, и не презрѣ, и возже, аки огнь, рвение свое, и укроти высокоумие его, и уби землю его кровми, и умали дни времени его, и порази поражением лютым, и в темное сенение смерти изринул его.“ Тамтѣж, сл. 532-533.

¹⁶⁴ ПЛАТОНОВ, С. Ф.: *Борис Годунов*. Москва 1999, s. 237.

¹⁶⁵ „(...) еще же к сему неисцелна болезнь и скорбь недуга телесна.“ *Временник Ивана Тимофеева*. Москва-Ленинград 1951, s. 81.

¹⁶⁶ „(...) падъ и издше.“ ПЛДР, s. 372-373.

¹⁶⁷ „И конечно отчаявся живота своего, и скоро смертоноснымъ зелиемъ упоивъ себе, и пострижеса во иноческій чинъ, во иноцѣхъ же наречень бысть Боголѣпъ. И тако вскорѣ отъ лютаго напоенія скончася горкою и нужною смертію, яко и образу его измѣнитися отъ изломанія, и всему тѣлу во уголь почернѣвшу и виду его: но и сказати не возможно, каковъ бысть отъ лютости зелейной.“ РИБ, сл. 39.

¹⁶⁸ „Повелѣ же погresti себе въ соборной церкви у Архангела съ протчими цари, ту почившими.“ Тамтѣж, сл. 39.

¹⁶⁹ Тамтѣж, сл. 533.

4.4.2. Osud rodiny Borise Godunova

Zármutek nad smrtí cara, o němž hovoří jak Chvorostinin, tak Katyrjov-Rostovskij, se však brzy, i kvůli hrozbě blízcího se samozvance, změnil ve snahu upevnit na trůnu potomky rodu Godunovových. V *Letopisné knize* se můžeme dočíst, že manželka a syn Borise Godunova nechali povolát patriarchu Jova s duchovenstvem a šlechtu a modlili se, aby neodstoupili od následníka, careviče Fjodora, a stáli za ním jako za svým vládcem. Carevič pak také trůn získal a nastoupil na místo svého otce.¹⁷⁰ Autor *Jiného vyprávění* pak hovoří o vyslání blízkých, šlechticů i duchovních, k vojsku stojícímu proti Lžidmitriji, které mělo složit přísahu na kříž Fjodoru Borisoviči, jeho matce Marii a sestře Xenii. Avšak někteří z vojevůdců, k nimž se později přidali i další, se nechtěli stavět proti samozvanci, kterého lid vnímal jako pravého potomka Ivana Hrozného, a odklonili se od Fjodora i od jeho vojska.¹⁷¹ Katyrjov-Rostovskij o tom píše: „*I rozhodli se mu [samozvanci – pozn. aut.] sloužit a Borisova syna zavrhli. A celé vojsko se umluvilo a všichni společně pozvedli své zbraně, napadli carské vojevůdce, zajali je a odvedli do města Putivl k tomu lživému carovi.*“¹⁷²

Lžidmitrij I. se tak stal ještě větší hrozbou pro rod Borise Godunova. V listu, který rozeslal samozvanec po moskevském státě a který se stal součástí textu *Jiného vyprávění*, označil nejbližší zemřelého cara (manželku Marii a syna Fjodora) za zrádce. Píše, že nelitují svou zemi a vlastě ani není, čeho by mohli litovat, neboť vládli cizím majetkem, majetkem, který po právu náležel jemu jakožto přímému potomkovi rurikovského rodu. Poté, co bylo prohlášení Lžidmitrije přečteno v Moskvě, obyvatelstvo jeho tvrzení uvěřilo a začalo se stavět proti celému rodu Borise Godunova: „*(...) a povstali proti caru Fjodorovi, synovi Borise, i jeho matce a celému jejich rodu a bez milosti začali loupit jejich paláce a je samotné zajímali.*“¹⁷³ Chvorostinin ve svém *Vyprávění* pak vzbouření proti Fjodorovi přirovnává k útoku vlků na beránka Božího.¹⁷⁴ *Letopisná kniha* i *Vyprávění* Ivana Chvorostinina pak hovoří o jejich odvezení z carského paláce do původního paláce – Katyrjov-Rostovskij se konkrétně zmiňuje o přesunutí jak vdovy po caru Borisovi a jejich syna Fjodora, tak o jejich dceři Xenii.¹⁷⁵ Ivan Timofejev, Katyrjov-Rostovskij i autor *Jiného vyprávění* píší o tom, že samozvanec ještě před

¹⁷⁰ ПЛДР, s. 372-373.

¹⁷¹ РИБ, sl. 40.

¹⁷² „И восхотѣша ему служити, а Борисова сына царевича суша, отвергошася. И согласишася все воинство купно, и оружия своя воздвигоша, и на воевод царевых напрасно нападоша и, поймавъ, во град Путивль связанных поведоша до онаго мнимаго царевича.“ ПЛДР, s. 374-375

¹⁷³ „(...) и устремишася на царя Федора, Борисова сына, и съ матерію, и на весь родъ ихъ, и безъ милости начаша грабити двory ихъ, и самыхъ имати.“ РИБ, sl. 45.

¹⁷⁴ Тамtéž, sl. 534.

¹⁷⁵ ПЛДР, s. 376-377.

svým příchodem do Moskvy poslal do obydlí Godunovových své blízké společníky s tajným rozkazem zabít jak carevnu-vdovu Marii, tak careviče Fjodora. Byli zavražděni necelé dva měsíce po náhlé smrti cara Borise – 10. června 1605. Tytéž texty se pak zmiňují také o osudu dcery Borise Godunova Xenie - autoři zmiňují, že Lžidmitrij přikázal dívku nechat naživu. Podle *Jiného vyprávění* tak učinil proto, „aby se mohl kochat její krásou“. ¹⁷⁶ Autor *Vremenniku* popisuje, jak samozvanec vyvedl dívku z paláce a odešel s ní do domu jednoho ze svých společníků, kde ji bez jejího souhlasu oděl do mnišského roucha. Timofejev zároveň přináší, ač nepříliš jistě, myšlenku, že se Xenie stala objektem Otrepjevova zájmu. ¹⁷⁷ Katyrjov-Rostovskij pak přímo píše: „Carevnu Xenii, dceru cara Borise, pannu, potupil a zneuctil. A poté ji nechal postříhnout a poslal ji do vzdáleného kláštera v horách, do Běloozera.“ ¹⁷⁸

Lžidmitrij dovršil svou snahu o potupení rodu Godunovových po svém příchodu do Moskvy. Tehdy nařídil přenést ostatky cara Borise z Archandělského chrámu, kde bylo jeho tělo pohřbeno. O tomto činu se zmiňují autoři *Letopisné knihy*, *Jiného vyprávění* i Ivan Chvorostinin ve svém *Vyprávění*. Poslední zmíněný píše o tom, jak byly Borisovy ostatky vytaženy z chrámu a přítomným se naskytl podivný pohled na jeho tělo, které leželo v hrobě beze cti – autor to vnímá jako Boží trest za jím spáchané hříchy. ¹⁷⁹ Katyrjov-Rostovskij pak celou událost shrnuje: „Cara Borise z přečistého chrámu Archanděla Michaela vyvrhli a pohřbili ho v jednom z chudých klášterů nazývaném Varsonofjevský.“ ¹⁸⁰ V tomto moskevském klášteře byli pochováni také manželka Borise Godunova a jeho syn Fjodor. Později, za vlády Vasilije Šujského, byly jejich ostatky přeneseny do Trojicko-Sergijevského kláštera. ¹⁸¹

¹⁷⁶ „(...) дабы ему лѣпoty ея насладитися.“ РИБ, sl. 50.

¹⁷⁷ *Временник Ивана Тимофеева*. Москва-Ленинград 1951, s. 256.

¹⁷⁸ „Царевну же Ксенью, дочь царя Бориса, девицу сушу, срамотно счиниша над нею и дѣвство ея блудом осквениша. А потомъ пострици я повелѣ, и отосла ея в далнюю пустыню, в горы, на Бѣлоозеро.“ ПЛДР, s. 376.

¹⁷⁹ РИБ, sl. 535.

¹⁸⁰ „А царя Бориса извергоша ис пречестнаго храма архистратига Мизаила и погребоша его во едином от убогих монастырь, в Варсунофьевском имя ему.“ ПЛДР, s. 376.

¹⁸¹ ПЛАТОНОВ, С. Ф.: *Борис Годунов*. Москва 1999, s. 239.

5. Závěr

Přelom 16. a 17. století se nesl ve znamení hluboké krize plné zmatků a zvrátů a zanechal hlubokou stopu v písemnictví dané doby. Právě tyto prameny – konkrétně pak vybraná historická vyprávění – byla v rámci práce představena a na jejich základě byl zmapován pohled současníků Smuty na Borise Godunova, jednu z nejvýraznějších osobností z Období zmatků. Mezi vytyčenými texty je zde třeba vyčlenit *Nové vyprávění o přeslavném Ruském carství* a *Pláč nad dobytím a úplnou zkázou Moskevského státu*, které byly vzhledem ke svému významu využity především pro rámcové seznámení s problematikou historických vyprávění o Smutě, neboť vzhledem ke své funkci (potažmo rozsahu) přímo působení cara Borise nereflektují. Můžeme v nich však nalézt pozdější události, jejichž kořeny lze spatřovat již v krizi carské moci, která nastala po smrti posledního Rurikovce Fjodora I. Naopak *Vremmenik*, *Historie*, *Vyprávění*, *Letopisná kniha* i *Jiné vyprávění* přináší stručné i obšírné informace o Borisi Godunovovi a jednotlivých epizodách jeho života a vlády.

Vyobrazení Godunova v písemných památkách lze rozdělit na několik dílčích epizod či motivů. Pozornost si v samotném počátku zaslouhuje obecná charakteristika Borise Godunova v historických vyprávěních. Na jejich základě je vyčleněno několik užívaných označení či přirovnání, která v sobě nesou více či méně negativní podstatu. Nepříliš kladně je vnímána i Godunovova povaha. Avšak většina autorů neopomíjí ve svých dílech ani kladné vlastnosti Borise Godunova. Pozitivní rysy v chování této osobnosti však nejsou autory vnímány jako něco, co může odčinit spáchané hříchy. K obecné charakteristice lze přiřadit i myšlenku objevující se v některých textech (*Vremmenik*, *Historie*, *Vyprávění*), která hovoří o ngramotnosti Borise Godunova či jeho nedostatečném vzdělání v oblasti Písma svatého.

Jedním z nejčastěji opakovaných motivů spojených s Godunovem je pak v daných pramenech téma vraždy. Nejvýznamnější je nečekané úmrtí careviče Dmitrije v Ugliči roku 1591. Jednotliví autoři se neshodují v určení konkrétní osoby, která zajistila prvotní vysídlení malého careviče z Moskvy po smrti jeho otce, Ivana IV. – za organizátora chlapcova přesunu je kromě Borise Godunova označen také sám car Fjodor I. Shoda mezi autory naopak panuje v určení iniciátora zabití careviče – podle historických vyprávění jím byl právě Boris Godunov. Kromě *Vyprávění* Ivana Chvorostinina se v textech objevují také informace o najatých vrazích,

příčemž v *Jiném vyprávění*, *Letopisné knize* i *Historii* lze nalézt i jejich konkrétní jména. Autoři shodně hovoří také o povstání ugličských obyvatel proti vrahům, kteří z města nedokázali utéci a našli tak na místě svého zločinu smrt. Vyšetřování úmrtí Dmitrije se obšírně věnuje *Vremmenik*. Ten hovoří o Godunovovi jako o manipulátorovi, který ovlivňoval svědectví vyslaných vyšetřovatelů a vina tak padla na samotného careviče, který si měl smrtelné zranění přivodit vlastním přčiněním. Katyrjov-Rostovskij a Palicyn zmiňují ve svých textech také souvislost mezi smrtí Dmitrije a následným požárem v Moskvě. Oba autoři vnímají šířící se oheň jako výsledek úskočného plánu Borise Godunova, který se tímto činem snažil umlčet znepokojené a rozhořčené hlasy, jež se začaly po smrti careviče ozývat. V jediném *Vremmeniku* můžeme nalézt zmínky i o dalších obviněních, kterým musel Godunov čelit – v daném případě Timofejev hovoří o údajném podílu Borise Godunova na předčasném konci posledních dvou carů rurikovské dynastie – Ivana IV. a Fjodora I. V obou případech autor odkazuje na mínění lidu, mezi nímž tyto zvěsti kolovaly.

Jednotlivé písemné památky přinášejí také různé zmínky o vzestupu Godunova u dvora. Působení Borise Godunova za vlády Ivana IV. jako jediný krátce zmiňuje Ivan Timofejev, který již v tomto období spatřuje v jeho chování první známky touhy po postupu na vyšší pozice. Obšírněji se pak texty (kromě *Vremmeniku* také *Historie* a *Jiné vyprávění*) věnují jeho vzestupu při panování Fjodora I. Car Fjodor je autory vnímán shodně - oceňují především jeho zbožnost. Avšak právě v jeho oddanosti k Bohu, která postupně směřovala k odklonu od světského života, spatřují živnou půdu pro cílevědomé osobnosti, mezi něž se bezesporu řadil i Boris Godunov. Autoři označují Godunova za jednoho z nejbližších carových rádců, který využil Fjodorovy neschopnosti vládnout a postupně převzal veškerou moc nad zemí. Do období panování Fjodora I. spadá také vznik patriarchátu, s nímž je Godunov také spojován. Ačkoliv se jednalo o velmi významný krok pro ruskou církev, z daných historických vyprávění tuto událost zmiňuje pouze *Vremmenik*. Avšak Timofejev tuto událost nevnímá jako čin, jímž by se mohl Godunov pyšnit – k založení patriarchátu totiž došlo ještě během panování Fjodora a přičítat takto zbožný skutek hříšnému Godunovovi by vedlo k rozhněvání Boha.

Na základě zkoumaných písemných památek lze usuzovat, že jako jeden z nejlstivějších plánů Godunova je autory vnímána situace spojená s volbou nového cara po smrti Fjodora I. Boris Godunov carský titul zpočátku odmítal, ačkoliv, jak stojí v některých textech, po něm odedávna toužil. A právě v odmítání spatřují autoři textů o Smutě jeho vychytralost – snažil se před lidem prezentovat jako člověk skromný a bez ambicí (například v *Jiném vyprávění* stojí, že Godunov navrhoval, aby byl na trůn vybrán někdo, kdo je takové pocty hoden). Většina autorů pak rozsáhle hovoří o konaných pochodech obyvatel k Novoděvičímu klášteru, v němž

Godunov pobýval (u své sestry, vdově po caru Fjodorovi). Tato procesí, jichž se účastnili i představitelé nejvyššího duchovenstva, byla podle historických vyprávění neupřímná – obyvatelé byli k účasti v procesí donuceni pochlebovači Borise Godunova proti své vůli a pod hrozbou trestů. Po mnoha žádostech a prosbách, po epizodách, jež měly utvrdit lid v jeho skromnosti (Ivan Timofejev například zmiňuje situaci, během níž si měl Godunov před prosícím davem utahovat šátek kolem krku na znamení toho, že se raději zardousí, než aby přijal trůn, na nějž nemá nárok), nakonec carský titul přijal. Carské korunovaci se věnují texty Avraamije Palicyna a Katyrjova-Rostovského. Autor *Historie* přináší citáty Godunovových prohlášení, v nichž je patrné carovo výstřední chování – Palicyn hovoří o situaci během slavnostní korunovace, během níž si Godunov trhal košili na znamení toho, že je ochoten a schopen postarat se o všechny lid a rozdělit se s ním i o to poslední, co má. V této teatrálnosti lze nalézt podobnost s výše zmíněným případem z textu Ivana Timofejeva. Autor *Vremmeniku* pak jako jediný přináší informace o procesí z Moskvy do Novoděvičího kláštera na počest Bohorodičky (jejíž ikonu s sebou nesl dav, žádající Godunova o přijetí trůnu) a o povinné přísaze lidu. Oba případy vnímá Timofejev jako snažení obhájit a upevnit svou nespravedlivou vládu, o jejíž stabilitu se strachoval.

V období faktické vlády Borise Godunova lze na základě materiálu historických vyprávění vytyčit dvě základní témata, jimž se autoři jednotlivě věnují. Ačkoliv se jedná spíše o zmínky jednotlivé, je jim v textech věnováno poměrně velké místo. Prvním motivem jsou vojenská tažení, kterým se poměrně široce věnuje Ivan Timofejev. Ten na příkladu dvou tažení proti Tatarům charakterizuje Godunovovu vojenskou taktiku a strategii. Autor v obou případech hovoří o zastrašování nepřátel vybaveností ruské armády a pronásledování těch protivníků, kteří už nejsou hrozbou. Ačkoliv ani jeden z obou „střetů“ neměl pro Rus špatný konec, Timofejev v chování Godunova opět spatřuje jen vychytralost a jeho taktiku označuje za lživou a klamnou. Druhým motivem je pak velký hlad v letech 1601-1603, jemuž předcházelo špatné počasí a následná neúroda. Motivů hladomoru se věnují texty Avraamije Palicyna a Ivana Chvorostinina. Oba autoři píší, že se Godunov zachoval v dané situaci velmi kladně, pomáhal potřebným a nechal rozdávat potraviny. Zároveň však v jeho konání spatřují nečestnost, neboť majetek, z něhož rozdával pomoc, sám dříve vzal těm, kdo mu byli nepohodlní.

Výraznou stopu v historických vyprávěních zanechal také první samozvanec Grigorij Otrepjev vystupující pod identitou ugličského careviče Dmitrije. Vystoupení „právoplatného“ dědice ruského trůnu se dotklo i osobnosti Borise Godunova. Současníci Smuty vnímali právě jeho hříchy jako důvod Božího zásahu, který na ruskou zemi seslal trest v podobě samozvance. Godunov je v písemných památkách vnímán také jako jedna z možných příčin Otrepjeva

úspěchu na ruském území. Obyvatelstvo bylo s jeho vládou nespokojené a příchod lživého Dmitrije až na výjimky, které uvádí *Letopisná kniha*, vítali a otevírali mu brány měst. Někteří autoři (autoři *Jiného vyprávění* a *Letopisné knihy*) zmiňují ozbrojený střet mezi carským vojskem a armádou samozvance, k němuž došlo u Novgorodu Severského. Po úprku Lžidmitrije pak *Jiné vyprávění* přináší zprávu o krutém potrestání přeběhlíků, kteří se přidali na samozvancovu stranu – autor staví Godunova na základě jeho konání až za bezvěrce, neboť ani oni nejsou schopni takových zvěrstev. Vnímání Godunova mezi obyvateli se pak snaží autor textu zobrazit na rozhovoru samozvance s ruskými obyvateli, kteří chtějí raději zemřít rukou Lžidmitrije, než aby padli do rukou krutého Borise Godunova.

Písemné památky se věnují i konci života Borise Godunova. Některé z nich (*Jiné vyprávění*, *Vyprávění*) hovoří o carově příklonu k čarodějnictví a věšectví. Ivan Timofejev pak nepříliš konkrétně hovoří o chorobách, které Godunova sužovaly. Samotné úmrtí cara je v textech všeobecně zmiňováno, obšírněji se mu však věnují *Letopisná kniha* a *Jiné vyprávění*. Právě poslední zmíněný text však přináší v rámci zkoumaných textů jedinečný pohled, a tím je carova sebevražda. Některé z vybraných textů se dále věnují i osudu nejbližších příbuzných Borise Godunova, tedy jeho manželky a dětí. Na základě samozvancova listu obsaženého v *Jiném vyprávění* je patrné, že se Lžidmitrij ještě před svým příchodem do Moskvy postaral o jejich odstranění. Timofejev, Katyrjov-Rostovskij a autor *Jiného vyprávění* přináší zprávu o samozvancově rozkazu zabít carevnu-vdovu Marii a careviče Fjodora, následníka trůnu. V případě údelu dcery Borise Godunova Xenie se autoři těchto textů shodují v tom, že se stala Otrepjevovou souložnicí. Autoři se pak také zmiňují o konečném potupení Borise Godunova a jeho rodu, kdy byly carovy ostatky vytaženy z chrámu, v němž spočívaly, a byly přeneseny do nevýznamného kláštera. Tímto aktem byl Boris Godunov zobrazen jako neprávoplatný vládce, který nemá právo spočívat vedle ostatků předchozích významných panovníků.

Na základě přečtených textů je možné říci, že Boris Godunov byl jednou z nejvýznamnějších osobností Smuty. On sám a stejně tak i jeho činy se staly motivem většiny historických vyprávění věnujících se danému období. V jednotlivých písemných památkách se objevuje poměrně velké množství dílčích témat spojených s Borisem Godunovem. Některé z myšlenek jsou zcela jedinečné a nalezneme je jen jako zmínku v jediném textu. Jiné, jako je například obvinění z vraždy careviče Dmitrije, jsou naopak hlavním motivem, který se opakuje napříč celým spektrem písemných památek. Nelze však říci, že by se témata některého z textů popisujících osobnost Borise Godunova výrazně lišila. Při objektivním hodnocení komplexního obrazu tohoto vládce ve vybraných historických vyprávěních se nemůžeme soustředit pouze na

jeden typ rysů jeho osobnosti. V jednotlivých textech se objevuje řada motivů s kladným vyzněním (jeho zbožnost, vládní schopnosti i stavitelské úsilí), které se staví proti negativním vlastnostem připisovaným Borisi Godunovovi, jež v textech převládají. Avšak tyto epizody nehrají pro autory vyprávění o Smutě natolik významnou roli a nijak výrazně nemění celkové vyobrazení této osobnosti. I přes vytyčení jednotlivých drobných i větších pozitiv zůstávají tyto motivy ve stínu negativních vlastností a hříchů, které Boris Godunov zamýšlel či spáchal.

6. Seznam použité literatury

Edice pramenů

Сказание Авраамия Палицына. Подготовка текста и комментарии О. А. Державиной, Е. В. Колосовой (red. Л. В. Черепнин). Москва-Ленинград 1955.

Временник Ивана Тимофеева. Подготовка к печати, перевод и комментарии О. А. Державиной (red. В. П. Адрианова-Перетц). Москва-Ленинград 1951.

Памятники литературы Древней Руси. Конец XVI – начало XVII веков (red. Л. А. Дмитриев – Д. С. Лихачев). Москва 1987.

Русская историческая библиотека, Том XIII, Памятники древней русской письменности, относящиеся к Смутному времени (red. С. Ф. Платонов – П. Г. Васенко). Санкт-Петербург 1891.

Odborná literatura

Гудзий, Н. К.: *История древней русской литературы*. Москва 1953.

ДЕРЖАВИНА, О. А.: Дьяк Иван Тимофеев и его „Временник“, in: *Временник Ивана Тимофеева*. Москва–Ленинград 1915, s. 351-409.

ДЕРЖАВИНА, О. А.: «Сказание» Авраамия Палицына и его автор, in: *Сказание Авраамия Палицына* (red. Л. В. Черепнин). Москва–Ленинград 1955, s. 16-63.

КОСТОМАРОВ, Н. И.: *Герои смутного времени*. Berlin 1922.

КОТОШИХИН, Г. К.: *О России в царствование царя Алексея Михайловича*. Санкт-Петербург 1859.

ПЛАТОНОВ, С. Ф.: *Борис Годунов*. Москва 1999.

ПЛАТОНОВ, С. Ф.: *Древнерусские повести и сказания о Смутном времени XVII века, как исторический источник*. Санкт-Петербург 1888.

- ПЛАТОНОВ, С. Ф.: *Очерки по истории Смуты в Московском государстве XVI–XVII вв.* Москва 1995.
- ПЛАТОНОВ, С. Ф.: *Смутное время.* Praha 1924.
- ПЛИГУЗОВ, А. И. (red.): *Смута в Московском государстве. Россия начала XVII столетия в записках современников.* Москва 1989.
- СЕМЕНОВА, Е. П.: И. А. Хворостинин и его «Словеса дней и царей», in: *Труды Отдела древнерусской литературы. Т. XXXIV: Куликовская битва и подъем национального самосознания.* Ленинград 1979.
- СКРЫННИКОВ, Р. Г.: *Борис Годунов.* Москва 2003.
- СКРЫННИКОВ, Р. Г.: *Россия в начале XVII века. Смута.* Москва 1988.
- СКРЫННИКОВ, Р. Г.: *Россия накануне Смутного времени.* Москва 1980.
- Словарь книжников и книжности Древней Руси (XVII в.).* Часть 1. А-З, Санкт-Петербург 1992.
- Словарь книжников и книжности Древней Руси (XVII в.).* Часть 2. И-О, Санкт-Петербург 1992.
- Словарь книжников и книжности Древней Руси (XVII в.).* Часть 3. П-С, Санкт-Петербург 1998.
- Словарь книжников и книжности Древней Руси (XVII в.).* Часть 4. Т-Я. Санкт-Петербург 2004.
- DUNNING, C. S. L.: *Russia's First Civil War: The Time of Troubles and the Founding of the Romanov Dynasty.* University Park 2001.
- KLJUČEVSKIJ, V. O.: *Ruské dějiny.* Praha 1928.
- PŘÍHODA, M. - ŠVANKMAJER, M.: Lžidimitrij. *Dějiny a současnost. Populární historická a vlastivědná revue* 18, 1996, 1, s. 7-10.
- PŘÍHODA, M.: Člověk staré Rusi v letech chaosu: Avraamij Palicyn. *Svět literatury* 22 (45), 2012, s. 93-101.

- PŘÍHODA, M.: Evropeismus a hledání pravdy Ivana Chvorostinina, in: ČERMÁK, V. – PŘÍHODA, M.: *Slovanský areál a Evropa*. Červený Kostelec – Praha 2010, s. 177-188.
- PŘÍHODA, M.: Konfesijní otázka a vědomí náboženské výlučnosti v konstituování raně novověké identity (na materiálu ruských historických vyprávění o Smutě první poloviny 17. století). *Slavia* 82, 2013, 1-2, s. 189-202.
- PŘÍHODA, M.: Od krize carství ke krizi hodnot (kontexty Ivana Timofejeva), in: KEDRON, K. – PŘÍHODA, M.: *Etnicita slovanského areálu (Historické proměny a současný stav)*. Červený Kostelec – Praha 2011, s. 115-130.
- ŠALANDA, B.: K fenoménu ruského samozvanectví, in: *Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice. Série C., Univerzita Pardubice – Ústav jazyků a humanitních studií, sv. 6*. Pardubice 2000 [vyd. 2001].
- ŠIMANDL, J.: *Jak zacházet s náboženskými výrazy: pravopis, výslovnost, tvary, význam*. Praha 2004.
- ŠVANKMAJER, M. a kol.: *Dějiny Ruska*, Praha 1995.
- VAIGENDOVÁ, D.: Boris Godunov a situace v Ruském státě na přelomu 16. a 17. století. *Společenské vědy ve škole* 40, 1983-84, 5, s. 143-148.

Slovníky

- СРЕЗНЕВСКИЙ, И. И.: *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам*. Том I-III. Санкт-Петербург 1890-1912.
- KURZ, J. – HAUPTOVÁ, Z. (red.): *Slovník jazyka staroslověnského*. Svazek I-IV. Praha 1966-1997.